

จิตรกรรมฝาผนัง วัดธรรมิการาม

อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี

จิตรกรรมฝาผนัง วัดธรรมิการาม

อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรี

ผู้แต่ง จุติรัช อนุกุล
พิมพ์ครั้งที่ ๒ ๒๕๖๔
จำนวน ๒๕๐ เล่ม

สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติการพิมพ์
ห้ามมิให้ทำซ้ำหรือลอกเลียนแบบโดยไม่ได้รับอนุญาต

จุติรัช อนุกุล.

จิตรกรรมฝาผนัง วัดธรรมิการาม อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี.-- ลพบุรี : สำนัก
ศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี, ๒๕๖๔.

๖๖ หน้า.

๑. จิตรกรรมฝาผนังไทย. I.ชื่อเรื่อง.

๗๕๑.๗๗

ISBN ๙๗๘-๙๗๔-๒๘๓-๐๐๘-๓

จัดพิมพ์โดย สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี
๗๒๑ ตำบลทะเลชุบศร อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี ๑๕๐๐๐
โทรศัพท์ ๐ ๓๖๔๑ ๓๐๘๖
พิมพ์ที่ บริษัท พี.เอ.สีฟิ่ง จำกัด
๔ ซอยสิรินธร ๗ แขวงบางบำหรุ เขตบางพลัด กรุงเทพฯ ๑๐๗๐๐
โทรศัพท์ ๐ ๒๘๘๑ ๘๘๘๐

คำนำ

จิตรกรรมฝาผนังเป็นผลงานศิลปะที่มีคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี อันแสดงออกถึงขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีการดำเนินชีวิต คติความเชื่อ รวมถึงคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ ที่แสดงถึงความงดงามความเจริญของคนในท้องถิ่นนั้น ดังนั้นจิตรกรรมฝาผนังจึงเป็นการบันทึกประวัติศาสตร์และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลาที่ผ่านมา จิตรกรรมฝาผนังของไทย เป็นศิลปะที่มีความประณีตสวยงาม สะท้อนวิถีชีวิตและความเป็นไทยที่มีความอ่อนโยน ละมุนละไม มีการสร้างสรรค์สืบต่อกันมาตั้งแต่อดีตจนกลายเป็นศิลปะประจำชาติ ที่มีลักษณะ และรูปแบบเฉพาะตน นิยมเขียนบนฝาผนังภายในอาคารที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา เช่น โบสถ์ วิหาร โดยเขียนด้วยสีฝุ่น ตามกรรมวิธีของช่างเขียนไทยโบราณ เนื้อหาที่เขียนมักเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับ พุทธประวัติ ทศชาติชาดก ไตรภูมิ วรรณคดีและชีวิตไทย

วัดธรรมิการาม หรือวัดค้างคาว ตั้งอยู่ริมแม่น้ำบางขามฝั่งตะวันตก ตำบลบางขาม อำเภอ บ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี เป็นวัดที่มีประวัติการสร้างที่ยาวนาน ตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ สาเหตุที่ชื่อวัดค้างคาวเพราะว่าเดิมมีค้างคาวแม่ไก่อาศัยอยู่มาก ปัจจุบันไม่มีค้างคาวอาศัยอยู่แล้ว พระอุโบสถหลังเก่าที่มีประวัติการสร้างมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ภายในพระอุโบสถ มีภาพจิตรกรรมฝาผนังที่มีความสวยงาม เป็นภาพเขียนเรื่องราวพุทธประวัติทั้ง ๔ ด้าน ลักษณะของภาพจิตรกรรมมีลักษณะเป็นงานจิตรกรรมไทยประเพณี ผสมผสานกับเทคนิคแบบตะวันตก จิตรกรได้สอดแทรกเนื้อหาเรื่องราวต่างๆ ที่เป็นเหตุการณ์ร่วมสมัยในขณะนั้นไว้ได้อย่างน่าสนใจ เช่น วิถีชีวิตของคนในเมืองหลวง การแต่งกายของทหาร ค้ารวจ องชชาติไทยในอดีต และสถาปัตยกรรมเป็นต้น

การศึกษामผลงานจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดธรรมิการาม พบว่าเป็นงานจิตรกรรมแบบร่วมสมัย ที่มีรูปแบบ วิธีการ เรื่องราว ลวดลายแตกต่างจากช่างจิตรกรรมไทยประเพณีดั้งเดิม งานจิตรกรรมดังกล่าวยังไม่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปมากนัก สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรีมีบทบาทหน้าที่ในการทำนุบำรุง สืบสาน สร้างสรรค์ เผยแพร่ทางด้านศิลปวัฒนธรรม ได้เล็งเห็นคุณค่าของงานจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดธรรมิการาม ดังกล่าว จึงได้ดำเนินการจัดพิมพ์ เพื่อเป็นการอนุรักษ์และเผยแพร่องค์ความรู้ให้บุคคล ประชาชนทั่วไปได้ตระหนักถึงคุณค่า ภูมิปัญญาด้านศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นของจังหวัดลพบุรี เพื่อก่อให้เกิดการอนุรักษ์ สืบสานให้ยั่งยืนต่อไปในอนาคต

ผศ.ดร. จุติรัช อนุกุล

ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี

สารบัญ

จิตรกรรมไทย	๕
.....	
ประวัติความเป็นมาวัดธรรมิการาม	๑๐
.....	
เรื่องราวภาพจิตรกรรมพุทธประวัติภายในพระอุโบสถวัดธรรมิการาม	๑๔
.....	
วิเคราะห์รายละเอียดและสิ่งน่าสนใจในภาพจิตรกรรมฝาผนัง	๔๒
.....	
บรรณานุกรม	๖๕
.....	

จิตรกรรมไทย

จิตรกรรมไทย หมายถึง ภาพเขียนที่มีลักษณะเป็นแบบอย่างของไทยที่แตกต่างจากศิลปะของชนชาติอื่นอย่างชัดเจน ถึงแม้จะมีอิทธิพลศิลปะของชาติอื่นอยู่บ้าง แต่ก็คัดแปลง คลี่คลาย คัดทอน หรือเพิ่มเติมจนเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของตนเองได้อย่างสวยงามลงตัว มีวิวัฒนาการทางด้านรูปแบบและวิธีการมาตลอดจนถึงปัจจุบัน ซึ่งสามารถพัฒนาต่อไปอีกในอนาคต จิตรกรรมไทยมีรูปแบบอุดมคติ เป็นภาพ ๒ มิติ โดยนำสิ่งอยู่ใกล้ไว้ตอนล่างของภาพ สิ่งที่อยู่ไกลไว้ตอนบนของภาพ ใช้สีแบบเอกรงค์ คือ ใช้หลายสี แต่มีสีที่โดดเด่นเพียงสีเดียว (จิตรกรรมไทย. ๒๕๖๑. ออนไลน์)

จิตรกรรมไทยประเพณี

จิตรกรรมไทยประเพณีเป็นศิลปะที่มีความประณีต แสดงความรู้สึกรสชาติจิตใจและความเป็นไทยที่มีความอ่อนโยนละมุนละไม สร้างสรรค์สืบต่อกันมาตั้งแต่อดีต จนได้ลักษณะประจำชาติมีลักษณะและรูปแบบเป็นพิเศษ นิยมเขียนบนฝาผนังภายในอาคารที่เนื่องในพุทธศาสนาและอาคารที่เนื่องด้วยบุคคลชั้นสูงคือ พระอุโบสถ วิหาร พระที่นั่ง บนแผ่นผ้า (ภาพพระบรม) บนกระดาน (สมุดไทย) โดยเขียนด้วยสีฝุ่น ตามวิธีการของช่างเขียนไทยแต่โบราณ นิยมเขียนเรื่องเกี่ยวกับอดีตพุทธ พุทธประวัติ ทศชาติชาดก ไครภูมิ วรรณคดีและชีวิตไทย ส่วนใหญ่นิยมเขียนประดับผนังพระอุโบสถ วิหาร ลักษณะจิตรกรรมไทยแบบประเพณีเป็นศิลปะแบบอุดมคติ ผนวกเข้ากับเรื่องราวที่กึ่งลึกลับมหัศจรรย์ เป็นภาพจิตรกรรมที่ระบายสีแบนเรียบด้วยสีที่ค่อนข้างสดใส แล้วคัดเส้นเป็นภาพ ๒ มิติ จิตรกรรมไทยแบบประเพณีมีลักษณะพิเศษในการวางภาพแบบเล่าเรื่องเป็นตอนๆ ตามผนังช่องหน้าต่างโดยรอบพระอุโบสถและวิหาร ผนังด้านหลังพระประธาน ส่วนใหญ่นิยมเขียนภาพพุทธประวัติตอนมารผจญ และผนังด้านหลังพระประธานเขียนภาพพุทธประวัติตอนเสด็จจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และบางแห่งเขียนภาพไครภูมิ ทั้งนี้เพื่อช่วยให้พระประธานดูเด่นสง่า ด้วยความสัมพันธ์ของการจัดองค์ประกอบจากเรื่อง ที่มีความสมดุลกันทั้งทางด้านซ้ายและด้านขวาของภาพ

ส่วนผนังด้านซ้ายด้านขวาตอนบนเหนือขอบหน้าต่างขึ้นไป ส่วนใหญ่จะนิยมเขียนรูปเรื่องเทพชุมนุม หรืออศิตพุทธนึ่งอินคับเรียงเป็นแถว

รูปแบบลักษณะตัวภาพในจิตรกรรมไทยซึ่งจิตรกรได้ออกแบบไว้ เป็นรูปแบบอุดมคติที่ แสดงออกทางความคิดให้สัมพันธ์กับเนื้อเรื่องและความสำคัญของภาพ จะมีลักษณะเด่น งามสง่า ค้วยลีลาอันชดช้อย แสดงความรู้สึกปีติยินดี หรือเศร้าโศกเสียใจดีกว่ากับกิริยาท่าทาง ถ้าเป็น รูปยักษ์รูปมาร ก็แสดงออกค้วยโหนหน้าและท่าทางที่บึกบึนแข็งขัน ส่วนพญาวานรและเหล่าวานร แสดงความลึงโลด คล่องแคล่ว ว่องไวค้วยลีลาท่วงท่าและหน้าตา พวกชาวบ้านธรรมดาสามัญจะเน้น ความรู้สึกคลกขบขัน สนุกสนานร่าเริงหรือเศร้าเสียใจออกทางโหนหน้า ส่วนช่างม้าและเหล่าสัตว์ ทั้งหลายก็มีรูปแบบแสดงชีวิตเป็นธรรมชาติ

ในการสร้างสรรค์งานจิตรกรรมฝาผนังของไทยมีการจัดองค์ประกอบของภาพจิตรกรรมไทย คือ การนำเอาองค์ประกอบทางด้านศิลปะ เช่น เส้น สี พื้นที่ว่างมาจัด หรือเขียนร่วมกัน ตามเนื้อหารสาระ ที่เป็นโครงเรื่อง ก่อให้เกิดเป็นองค์ประกอบของภาพ โดยมีแนวทางสร้างสรรค์ ความวิธิต่างแห่งจิตรกรรม ปรากฏเป็นรูปแห่งจิตรกรรมไทย องค์ประกอบของภาพจิตรกรรมไทย มีอยู่ ๖ ประการ คือ

องค์ประกอบของเส้น (Line) คือ การจัดหรือการใช้เส้นผูกเขียนให้เป็นภาพตามกำหนด เส้นในภาพจิตรกรรมไทยเป็นองค์ประกอบหลักของภาพ ทั้งนี้สังเกตได้จากรูปแบบในภาพ จิตรกรรมไทยในแต่ละยุคสมัยที่สร้างสรรค์ ได้ใช้เส้นเป็นหลักในการกำหนดขอบเขตของภาพ และสรรพสิ่งต่างๆ รูปแบบที่สร้างขึ้นโดยอาศัยเส้นเป็นหลัก ทำให้รูปมีลักษณะแบนๆ รูปแบบ เหล่านี้ เขียนบนพื้นภาพที่ปราศจากการสมมุติให้ลึก ดังนั้น องค์ประกอบของภาพจิตรกรรมไทย จึงมีลักษณะแบน

องค์ประกอบของพื้นที่ว่าง (Space) คือองค์ประกอบของภาพที่แสดงให้เห็นปริมาตร น้ำหนัก บรรยากาศ ฯลฯ รูปแบบที่ถ่ายทอดลงบนพื้นที่ว่างเป็นภาพลวงตา เพื่อแก้ปัญหา ระยะใกล้ไกลของภาพ เนื่องจากภาพจิตรกรรมไทยส่วนใหญ่ เป็นภาพแบบพรรณนาความหมายว่า มีเหตุการณ์ต่อเนื่องกัน ค้วยเหตุนี้ ช่างเขียนจึงจัดวางองค์ประกอบของภาพให้มีความสัมพันธ์ ค่อเนื่องกันเ็นทางเรื่องราว ฉะนั้น การแก้ปัญหาบนพื้นที่ว่าง จึงเป็นเหตุผลสำคัญในการเขียน ภาพจิตรกรรมไทย วิธีการแก้ปัญหาบนพื้นที่ว่างได้ให้ความสำคัญกับการจัดวางโครงเรื่องมากกว่า ความเหมาะสมทางรูปทรง ภาพจิตรกรรมไทยได้ใช้องค์ประกอบที่เป็นส่วนรอง เช่น ต้นไม้ ภูเขา ลำธาร ใจคหิน ฯลฯ เป็นสิ่งแบ่งเหตุการณ์หรือแบ่งพื้นที่ของภาพไปในตัว แต่ในบางครั้ง ก็มีการแบ่งพื้นที่ว่างของภาพแต่ละตอน โดยใช้เส้นที่มีรูปแบบต่างๆ เช่น เส้นหยักฟันปลา เส้นโค้งไปมา ฯลฯ แล้วแต่ความเหมาะสม ส่วนที่ใช้แบ่งภาพนี้ เรียกว่า "สินเทา"

องค์ประกอบของสี (Colour) คือ องค์ประกอบของภาพที่แสดงออกด้วยสี การใช้สีในภาพจิตรกรรมไทย เป็นการระบายสีแบน ไม่แสดงแสงเงา การใช้สียังเป็นสิ่งกำหนดความสำคัญของภาพได้อีกด้วย เช่น การใช้สีแบ่งสถานภาพของบุคคล ถึงแม้ภาพจิตรกรรมไทยจะนิยมระบายสีแบนๆ แต่ก็ได้นั้นรายละเอียดของภาพ โดยใช้สีที่เข้มกว่าหรืออ่อนกว่าในส่วนที่เป็นพื้นเพื่อตัดเส้น การจัดวางองค์ประกอบของภาพจิตรกรรมไทยโบราณมีความสัมพันธ์อยู่กับตัวอาคารหรือสถาปัตยกรรมนั้นด้วย เนื่องจากภาพจิตรกรรมฝาผนังที่พบในประเทศไทย มีอยู่ในถ้ำพระศูลุพ เจดีย์ หรือพระปรางค์ ตลอดจนโบสถ์ วิหาร หอไตร ฯลฯ

การจัดวางภาพจิตรกรรมบนฝาผนัง นิยมแบ่งเนื้อเรื่อง ดังนี้

ผนังหุ้มกลองด้านหน้าพระประธานเหนือขอบประตู เขียนภาพพุทธประวัติตอนมารผจญ ผนังหุ้มกลองด้านหลังพระประธาน นิยมเขียนภาพไตรภูมิ แต่บางแห่งเขียนภาพพุทธประวัติตอนพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เปิดโลกทั้งสามให้เห็น ผนังด้านข้างเหนือขอบหน้าต่างทั้งสองข้างหรือบนคอสอง นิยมเขียนภาพเทพชุมนุม โดยเขียนเป็นรูปเทพหรือเทวดานั่งประณมมือ เรียงเป็นแถว แต่มีบางแห่งเขียนเป็นภาพพระพุทธรูปประทับนั่งเรียงเป็นแถว ผนังห้องระหว่างช่องหน้าต่าง ผนังส่วนนี้มีพื้นที่ว่างกว้างและสูงพอประมาณ เรียกว่า "ห้องพื้นผนัง" นิยมเขียนภาพเป็นเรื่องที่จบในห้องเดียวกัน แล้วแต่ช่างจะเลือกเขียนจากเรื่องใด ถ้าเขียนภาพเรื่องพุทธประวัติ ก็จะจัดแบ่งเป็นตอนๆ ในแต่ละห้อง หรือเลือกเขียนเรื่อง "ทศชาติชาดก" ก็จะแบ่งเขียนเป็นห้องละหนึ่งพระชาติ และยังอาจเขียนเป็นตอนๆ จากเรื่องขนาดยาว เช่น พระเวสสันดรชาดก ก็จะแบ่งเขียนเป็นห้องๆ ละ ๑ กัณฑ์ถึง ๒ กัณฑ์ บานประตู — บานหน้าต่าง นิยมเขียนภาพทวารบาล และอาจมีลวดลายประกอบ เช่น ลายพันธุ์พฤกษา งานจิตรกรรมได้สะท้อนถึงความเชื่อทางพุทธศาสนา ในแง่มุมที่ต่างไปจากศิลปกรรมแขนงอื่นๆ งานจิตรกรรมได้ถูกถ่ายทอดลงบนพื้นระนาบเรียบ เรื่องราวที่นำมาเขียนได้รับการออกแบบเพื่อใช้สื่อความหมายตามเรื่องราวในคัมภีร์ โครงสร้างหรือองค์ประกอบของภาพ เป็นสิ่งสำคัญที่ช่างเขียนจะต้องคำนึงถึงเป็นประการแรก เนื้อหาหรือเรื่องราว เช่น เรื่องอดีตพุทธ พระพุทธประวัติ ไตรภูมิ และชาดก จะมีองค์ประกอบภาพที่เหมาะสมเฉพาะเรื่อง เรื่องที่เขียนกับลักษณะองค์ประกอบภาพจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างชัดเจน (สมชาติ มณีโชติ. ๒๕๖๑. ออนไลน์)

ความเป็นมาของการสร้างงานจิตรกรรมฝาผนังไทยโบราณ

การสร้างงานจิตรกรรมของคนไทยโบราณในอดีตที่พบหลักฐานนั้น ช่างมักจะเขียนภาพไว้ด้านในของโบราณสถาน เช่น พระปรางค์ โดยมีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ถึง กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ พบหลักฐานหลายแห่ง คือที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี วัดพระศรี

รัตนมหาธาตุราชบุรี วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อโยธยา ภาพจิตรกรรมที่พบ มักจะเขียนเป็นรูปพระพุทธรูปเจ้าหรืออาจเป็นรูปอดีตพระพุทธรูปเจ้าจำนวนมาก เรียงแถวซ้อนกันเป็นชั้นๆ บนผนังภายในห้องเรือนธาตุขององค์ปราสาท อันอาจหมายถึงพระพุทธรูปเจ้าจำนวนไม่อาจนับประมาณได้ตามคติพุทธศาสนานิกายมหายาน ซึ่งมีที่มาจากในวัฒนธรรมขอมและพุกาม จิตรกรอาจเขียนภาพดังกล่าวขึ้นเพื่อสร้างความสมบูรณ์ทางสัญลักษณ์ให้กับพุทธศาสนสถานกลางเมือง ในฐานะเป็นตัวแทนศูนย์กลางแห่งจักรวาล ภาพจิตรกรรมในพระปราสาทวัดราชบูรณะบนเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ซึ่งมีอายุในคอนกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ภาพจิตรกรรมปรากฏอยู่บนผนังห้องกรูสี่เหลี่ยมขนาดเล็ก ที่ได้รากฐานขององค์ปราสาทคอนบนของผนังห้องกรูแสดงภาพอดีตพระพุทธรูปเจ้าจำนวน ๒๔ พระองค์ การเขียนภาพจิตรกรรมเรื่องอดีตพระพุทธรูปเจ้านี้ยังได้รับความนิยมนในวัฒนธรรมสุโขทัยและล้านนาด้วยเช่นเดียวกัน ที่สุโขทัยพบหลักฐานการเขียนภาพจิตรกรรมภายในเจดีย์วิหารหลายแห่ง มีอายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๙ อาจได้รับอิทธิพลจากการเขียนภาพประดับผนังเจดีย์วิหารในศิลปะพุกาม (เสมอชัย พูลสุวรรณ. ๒๕๑๘ : ๑๗)

การเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังยุคแรกๆ ของไทย ไม่ได้มุ่งเน้นเพื่อให้เห็นทั่วไปได้ชมได้ศึกษา แต่เป็นการเขียนเพื่อพุทธบูชา สืบทอดพุทธศาสนาตามความเชื่อที่สืบทอดกันมา สังเกตได้จากสถานที่ที่พบภาพเขียนนั้นเป็นห้องกรูที่ปิดมิดชิดอยู่ภายในองค์ปราสาท บุคคลภายนอกไม่สามารถเข้าไปชมได้ นอกจากพระมหากษัตริย์ ผู้สร้างและพราหมณ์ พระผู้ทำพิธีเท่านั้น เมื่อสร้างเสร็จต้องประกอบพิธีบรรจุอัญมณีของมีค่า เช่น พระพุทธรูป เครื่องเงิน ทอง เครื่องใช้ของพระมหากษัตริย์ และที่สำคัญที่สุดคือ พระบรมสารีริกธาตุ จากนั้นจะปิดกรูอย่างแน่นหนาและทำการเคารพบูชาทุกวันพระหรือวันสำคัญทางพุทธศาสนา การเขียนภาพจิตรกรรมยุคต่อมา มักนิยมเขียนภาพในพระอุโบสถ ซึ่งงานจิตรกรรมยุคนี้มีอายุประมาณระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔ คือ สมัยอโยธยาตอนปลายถึงยุคต้นรัตนโกสินทร์ ภาพจิตรกรรมในยุคนี้จะมีเนื้อเรื่องและตำแหน่งของภาพที่ถูกกำหนดไว้อย่างเป็นระเบียบแบบแผน โดยบนผนังสักัดหน้าภายในอาคารนิยมเขียนเรื่องพุทธประวัติตอนมารผจญ ส่วนผนังสักัดหลังนิยมเขียนภาพจักรวาลหรือไตรภูมิ ผนังด้านข้างมักแสดงเรื่องราวในพุทธประวัติหรือทศชาติชาดก โดยพื้นที่ส่วนบนของผนังจะเขียนภาพอดีตพระพุทธรูปเจ้าหรือเทพชุมนุม (เสมอชัย พูลสุวรรณ. ๒๕๑๘ : ๑๘) การเขียนภาพจิตรกรรมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ จวบจนถึงรัชกาลที่ ๑ โดยมากเป็นช่างฝีมือจากราชสำนักหรือพระภิกษุ ที่มีระเบียบแบบแผนและแนวคิดแบบพุทธศาสนาดั้งเดิม จวบจนถึงรัชสมัยของรัชกาลที่ ๔ มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและแนวคิดมาสู่ความร่วมมือกับรูปแบบของตะวันตก โดยมีศิลปินคือ ขวัญอินโข่ง พระภิกษุแห่งวัดเลียบ ผู้ริเริ่มสร้างสรรคงานจิตรกรรมไทยรูปแบบใหม่ขึ้น

จากจิตรกรรมไทยในอดีตที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่ามีการพัฒนามาจากการเขียนภาพ พระพุทธเจ้าในกรูเล็ก มาสู่พื้นที่สาธารณะ พื้นที่ที่มีผู้คนเข้ามามีส่วนร่วมในการประกอบ พิธีกรรม เช่น พระอุโบสถ พระวิหาร ดังนั้น การเขียนภาพจึงจำเป็นต้องสื่อเรื่องราวให้ผู้คนที่ เข้ามาในวัดได้เข้าใจหลักธรรมทางพุทธศาสนาได้ทราบถึงบาปบุญคุณโทษ ได้เห็นความพยายาม ของพระพุทธเจ้าในการเอาชนะกิเลส ในภาพมารผจญ ให้คนได้เห็นถึงการละวางจากทางโลก โดยเป็นสัญลักษณ์รูปพระพุทธเจ้าหันหลังให้กับภาพโลกและจักรวาล เป็นต้น ดังนั้นวัตถุประสงค์ ของการสร้างงานจิตรกรรมจึงเปลี่ยนแปลงไปจากการเขียนเพื่อเป็นพุทธบูชา เพื่อสืบทอด พุทธศาสนาในยุคแรก มาสู่การเขียนงานจิตรกรรมเพื่อสอนคนที่ไม่สามารถอ่านออกเขียนได้ให้ เข้าใจพุทธศาสนาโดยใช้ภาพเขียนเป็นสื่อกลาง คั้งที่พระราชวินิจฉัยในพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยเรื่องการจัดให้มีการเขียนรูปตามวัดต่างๆ โดยมีความว่าการ เขียนภาพในวัดนั้นมีวัตถุประสงค์ ๑ ประการคือ

เพื่อแสดงธรรมในลักษณะบุคลาธิษฐานธรรม คือถ่ายทอดธรรมะที่เป็นนามธรรม ออกมาเป็นรูปธรรมให้เป็นที่รับรู้เข้าใจได้ง่ายเพื่ออาศัยรูปภาพเป็นผู้บรรยายหรือพรรณนาความ รูปภาพเป็นคั้งธรรมดึก คือเทศนาธรรมแทนภิกษุเพื่ออาศัยรูปภาพเป็นอุปกรณ์สำหรับ ปลงสังเวทกับสังวรศีล สังวรธรรม แก่ศาสนิกชนทั้งปวง (จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์, ๒๕๔๘ : ๑๑) จากยุคสมัยของรัชกาลที่ ๓ เป็นต้นมาได้เกิดความเปลี่ยนแปลงรูปแบบการนำเสนอในการสร้าง งานจิตรกรรม อาจเป็นเพราะอิทธิพลจากความเจริญของสังคมและการติดต่อค้าขายกับ ชาวต่างชาติ จิตรกรรมมีการแสดงออกที่เป็นลักษณะเฉพาะบุคคลมากขึ้น ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ จิตรกรไม่ได้ยึดติดขนบธรรมเนียมในการสร้างงานจิตรกรรม แบบเดิมๆ อีกต่อไป จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ ๕ เน้นการผสมผสานกับงานแนวเหมือนจริง แบบตะวันตกมากขึ้น ในสมัยรัชกาลที่ ๖-๗ ได้หวนกลับมาฟื้นฟูศิลปกรรมไทยประเพณีขึ้น อีกครั้งแต่ทำได้เพียงบางส่วนเท่านั้น จิตรกรรมในพระอุโบสถของวัดธรรมิการามที่มีอายุราว สมัยรัชกาลที่ ๕ คือ จึงมีลักษณะเป็นจิตรกรรมแบบลูกผสมอย่างที่นิยมในสมัยนั้น

ประวัติความเป็นมาวัดธรรมิการาม

วัดธรรมิการาม หรือวัดค้างคาว ตั้งอยู่ริมแม่น้ำบางขามฝั่งตะวันตก ตำบลบางขาม อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี เป็นวัดที่มีประวัติการก่อสร้างหรือบูรณะสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น พระอุโบสถหลังเก่าที่มีประวัติการสร้างมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ สาเหตุที่ชื่อวัดค้างคาว เพราะว่าเดิมมีค้างคาวอาศัยอยู่มาก ปัจจุบันไม่มีแล้วและได้เปลี่ยนชื่อใหม่เป็นวัดธรรมิการาม

อย่างไรก็ตามวัดแห่งนี้ น่าจะมีความเก่าแก่มาก เนื่องจากปรากฏร่องรอยหลักฐานเป็นใบเสมาหินทรายค้ำหน้าพระอุโบสถซึ่งมีรูปแบบทางศิลปะในช่วงสมัยก่อนอยุธยาจนถึงสมัยอยุธยาตอนต้นและพระประธานขนาดใหญ่ปางสมาธิที่ผ่านการบูรณะแล้ว แต่ยังไม่เห็นเค้าโครงได้ว่าน่าจะจะมีอายุร่วมสมัยกับใบเสมาหน้าพระอุโบสถ ซึ่งอยู่ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๐

ปัจจุบันทางวัดได้จัดพื้นที่เป็นสถานที่ฝึกและปฏิบัติอบรมพระพุทธศาสนาแก่นักเรียนและนักศึกษาที่มีศักยภาพที่สวยงาม และสภาพบริเวณในวัดยังมีความร่มรื่น เยียบสงบ

ภาพพระอุโบสถในปัจจุบันที่ได้รับการบูรณะแล้ว

ภาพใบเสมาหินทรายด้านหน้าพระอุโบสถวัดธรรมิการาม
อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๐

ภาพพระประธานปางสมาธิขนาดใหญ่ภายในพระอุโบสถ

จิตรกรรมฝาผนังภายในวัดธรรมิการาม

วัดธรรมิการามมีจิตรกรรมฝาผนังภายในอาคารของวัดสองแห่ง คือ

๑. จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ เป็นภาพวาดอยู่เหนือระดับกรอบบนของประตูและหน้าต่างภายในพระอุโบสถทั้งสี่ด้าน เป็นเรื่องพุทธประวัติโดยเริ่มเนื้อหาแรกที่ผนังด้านหลังพระพุทธรูปประธาน คือ เรื่อง เทวคาชุนมณโฑญเชิญพระโพธิสัตว์ให้จุติเพื่อมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และพระนางสิริมหามายาทรงสุบินนิมิต จากนั้นเป็นเรื่องเสด็จออกผนวช ฌณุมารตรัสรู้ สั่งสอนธรรม โปรดพระประยูรญาติและพระมารดาบนสวรรค์ เสด็จดับขันธปรินิพพาน และสมโภชน์แบ่งพระบรมสารีริกธาตุ ฝีมือช่างหลวงไม่ปรากฏชื่อศิลปินผู้วาด

๒. จิตรกรรมฝาผนังภายในพระวิหาร เป็นภาพวาดอยู่เหนือระดับกรอบบนของประตูและหน้าต่างภายในพระวิหารทั้งสี่ด้าน เป็นภาพวาดเรื่องทศชาติโดยมีชื่อแต่ละพระชาติกำกับ คือ เตมีย์ชาคก มหาชนกชาคก สุวรรณสามชาคก เนมิราชชาคก มโหสถชาคก กุริทัตชาคก จันทกุมาร

ชาคก พระพรหมนารถชาคก พระวิภูรชาคก และพระเวสสันดรชาคก ที่ผนังด้านตรงข้ามกับพระประธาน มีข้อความเขียนไว้ว่า "เขียนเดือน ๑๑ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีกุน สำเร็จแล้วปีชวด พ.ศ.๒๔๖๗ ราคา ๘๔ บาท ช้าง (ช่าง) เพงเป็นผู้เขียนไว้ในพระพุทธรักษา" รูปแบบของการวาดเป็นแบบห้องถ้ำ

จิตรกรรมภายในพระอุโบสถ

พระอุโบสถวัดธรรมมิการามเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนที่ปรากฏร่องรอยหลักฐานว่าอาจจะสร้างหรือบูรณะพร้อมกับพระวิหารในราวรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จิตรกรใช้เทคนิคการวาดภาพแบบไทยประเพณี ผสมผสานกับเทคนิคการวาดภาพแบบตะวันตก เป็นเรื่องราวพุทธประวัติที่มีพื้นหลังเป็นสภาพการใช้ชีวิตของชาวบ้านผสมผสานกับวิถีชีวิตของคนเมืองหลวงในกรุงเทพมหานคร ปรากฏในภาพที่จิตรกรได้สอดแทรกไว้ คาดว่าจิตรกรคงเคยเดินทางไปเห็นความเจริญในกรุงเทพแล้วอยากถ่ายทอดให้ผู้ที่ไม่เคยเดินทางไปกรุงเทพเห็นสิ่งเหล่านี้ได้รู้จักเพราะในอดีตกล้องถ่ายรูปยังไม่แพร่หลาย หรืออาจจะเป็นจิตรกรที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ แล้วเดินทางมาวาดภาพที่ลพบุรีตามคำสั่ง เพราะสามารถวาดภาพที่เห็นรายละเอียดของวิถีชีวิตของคนในเมืองได้อย่างชัดเจน เช่น ภาพกองทหารสมัยใหม่ซึ่งในขณะนั้น มีประจำการอยู่เพียงในกรุงเทพ ภาพผู้คนประกอบอาชีพต่างๆ ที่มีอยู่ร่วมกันระหว่างคนไทยและคนจีน ภาพที่น่าสนใจเช่นภาพตำรวจหรือพลลาดตระเวรออกตรวจตราความเรียบร้อย และภาพรถลากหรือรถเร่jek ซึ่งเป็นยานพาหนะที่ได้รับความนิยมและมีบริการเป็นจำนวนมากในกรุงเทพในสมัยนั้น เป็นต้น

การดูภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถ

การดูภาพพุทธเริ่มต้นจากด้านหลังขามือของพระประธาน เวียนขวาทักณินวัตรจนจบ

คอนที่ ๑ เทวาคชุนมอัญเชิญพระโพธิสัตว์ให้จุติเพื่อมาครุสรัเป็นพระพุทธรเจ้า และคอนที่ ๒ พระนางสิริมหามายาทรงสุบิน

ตอนที่ ๓ เสวยสุขในพระราชวังและปราสาท 3 ถูคูจนเกิดความ
เบื่อหน่าย และตอนที่ ๔ ออกผนวช ผนวชมาร ครีสุรี และ
สั่งสอนอรรม

ตอนที่ ๕ เสด็จไปโปรดพระญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ และตอนที่ ๖
เสด็จจำพรรษาบนสวรรค์ โปรดพุทธมารคา

ตอนที่ ๗ เสด็จดับขันธปรินิพพาน และถวายเพลิงพระศพ

ตอนที่ ๘ กษัตริย์ทั้ง ๗ นครยกทัพมาขอแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ
และ ตอนที่ ๙ โทณพราหมณ์แบ่งพระบรมสารีริกธาตุให้กษัตริย์
อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุกลับนคร และพิธีสมโภชน์พระบรม
สารีริกธาตุ

เรื่องราวภาพจิตรกรรมพุทธประวัติ ภายในพระอุโบสถวัดธรรมิการาม

จิตรกรรมภายในพระอุโบสถวัดธรรมิการามเขียนเป็นภาพเรื่องราวพุทธประวัติในลักษณะจิตรกรรมไทยแบบประเพณีโดยเฉพาะส่วนที่เป็นสิ่งก่อสร้าง ปราสาท ราชวัง บ้านเรือน ผู้คน ต้นไม้ ภูเขา และมีเทคนิคการวาดแบบตะวันตกผสมผสานอยู่บางส่วน เช่น ภาพทิวทัศน์ด้านหลังที่เป็นการไล่น้ำหนักเข้ม อ่อน ให้เกิดระยะ ใกล้ไกลตามหลักทัศนียภาพของตะวันตก ภาพวิถีชีวิตของผู้คน เหตุการณ์ และสภาพแวดล้อมในยุคสมัยนั้น ลักษณะของภาพเป็นจิตรกรรมที่ระบายสีแบนเรียบด้วยสีขาว เทา ฟ้า เหลือง แดงแล้วตัดเส้นเป็นภาพ ๒ มิติ ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของจิตรกรรมไทยแบบประเพณีผสมผสานการไล่น้ำหนักสีเข้มอ่อนแบบตะวันตกซึ่งเริ่มเข้ามาเมื่อทศวรรษในสมัยนั้น โดยการเล่าเรื่องเป็นการวางภาพติดต่อกันโดยมิได้แบ่งภาพเป็นตอนๆ อย่างชัดเจนตามผนังโดยรอบของพระอุโบสถ ซึ่งจิตรกรที่วาดมีการนำเสนอรายละเอียดของตอนต่างๆ ในพุทธประวัติ โดยจะแบ่งเรื่องราวเป็นตอนต่างๆ ได้ ๘ ตอน ดังนี้

ตอนที่ ๑ เทวคาชุนมณเฑญเชิญพระโพธิสัตว์ให้จุติเพื่อมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

เนื้อหาของภาพ ได้แก่ เมื่อพระเวสสันดรสวรรคตแล้ว ได้เสด็จไปจุติเป็นเทพบุตรในสวรรค์ชั้นดุสิต เทวคาทุกสวรรค์ชั้นฟ้ามาประชุมกัน ปรึกษากันว่า ผู้ใดเหมาะสมที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อไป เทวคาทั้งหลายต่างลงความเห็น ว่า พระโพธิสัตว์สถิตอยู่ในชั้นดุสิตจะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จึงพากันไปทูลเชิญให้จุติมาลงโปรดสัตว์โลก เพื่อให้สมกับที่อธิษฐานไว้ว่า ทรงบำเพ็ญบารมีมาหลายภพชาติ ก็ได้มุ่งหวังสมบัติอื่นใด นอกจากความเป็นพระพุทธเจ้า ทรงรับคำเชิญ แล้วจุติมากำเนิดในตระกูลกษัตริย์ศากยะ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ รายละเอียดของภาพที่แสดงถึงความร่วมสมัย ได้แก่ ภาพบ้านเมืองมีความสงบสุขมีความเจริญรุ่งเรืองมีเสาธงและธงชาติในสมัยรัชกาลที่ ๔ อาณาประชาราษฎร์มีความสุข อาหารอุดมสมบูรณ์นอกเมืองมีการล่าสัตว์เป็นอาหารมีทหารคุ้มกันอยู่ที่ประตูพระนครอย่างเข้มแข็ง

ตอนที่ ๒ พระนางสิริมหามายาทรงสุบิน

เนื้อหาของภาพได้แก่ พระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางสิริมหามายาหลังจากอภิเษกสมรสคืนหนึ่งพระนางสิริมหามายากำลังบรรทมหลับสนิท ทรงสุบินว่าพระนางไปอยู่ในป่าหิมพานต์ ได้มีช้างเผือกเชือกหนึ่งลงมาจากยอดเขาทองเข้ามาหาพระนาง เมื่อตื่นบรรทมโหราจารย์ประจำราชสำนักทำนายว่าเป็นสุบินนิมิตที่ดี จะมีพระราชโอรสผู้ประเสริฐมาอุบัติบังเกิด โดยวันที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์ มีเหคุมหัศจรรย์เกิดขึ้น ได้แก่ กลองทิพย์บันลือลั่นทั่วท้องเวหา คนตาบอดกลับมองเห็น คนหูหนวกกลับได้ยิน อันเป็นการเปรียบเทียบว่า กลองทิพย์บันลือลั่นนั้น หมายถึง พระเกียรติคุณของพระพุทธเจ้าที่จะแผ่ไปทั่วโลก คนตาบอด หูหนวก คือ ผู้ที่มีกิเลส ได้สละธรรมแล้วจะหายตาบอด หูหนวก หรือมีปัญญารู้แจ้งมองเห็นทางพ้นทุกข์นั่นเอง พระโพธิสัตว์ เสด็จจากสวรรค์ชั้นดุสิต เพื่อเสด็จเข้าสู่พระครรภ์ พระมารดา ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ รายละเอียดในภาพจะเห็นภาพบรรยากาศกลางคืน ข้าราชการบริวารต่างหลับไหล นอกเมืองมีเรือสำเภาต่างชาติลอยล่องอยู่

ตอนที่ ๓ เสวยสุขในพระราชวังและปราสาท ๓ ถูจนเกิดความเบื่อหน่าย

เนื้อหาของภาพได้แก่ พระราชบิดาทรงต้องการให้เจ้าชายสิทธัตถะอยู่ครองราชสมบัติมากกว่าที่จะให้เสด็จออกผนวช จึงสั่งให้ก่อสร้างปราสาท ๓ ถู ใช้ประทับเป็นที่สำราญพระราชหฤทัย ปราสาทหลังที่หนึ่งสำหรับประทับในฤดูหนาว หลังที่สองสำหรับประทับในฤดูร้อน และหลังที่สามสำหรับประทับในฤดูฝน หลังจากนั้นพระราชบิดาได้ทรงจัดงานอภิเษกสมรสระหว่างเจ้าชายสิทธัตถะกับนางพิมพายโสธรา รายละเอียดของภาพจะแสดงให้เห็นพระราชวังและปราสาท ๓ ถู ด้านหลังมีหอนาฬิกาสมัยใหม่แบบยุโรป

ภาพเสด็จประพาสนอกเมือง ทรงเห็น คนเกิด คนเจ็บ คนตาย และบรรพชิต

เนื้อหาของภาพได้แก่ พระเจ้าสุทโธทนะปรารถนาให้เจ้าชายสิทธัตถะได้สัมผัสกับความเป็น
กามสุข แต่เจ้าชายสิทธัตถะก็ไม่ได้ทรงยินดีในความสุขนั้น เมื่อพระชนมายุ ๒๘ พรรษา ก็ทรง
เกิดความเบื่อหน่าย อยากประพาสนอกเมืองระหว่างทางในวันเสด็จประพาสพระราชอุทยาน
นอกเมืองด้วยรถม้าพระที่นั่งทรงเห็นเทวทูตทั้ง ๔ คือ คนเกิด คนเจ็บ คนตาย และนักบวช ก็ทรง
สังเวชสลดพระทัย และจึงตัดสินใจว่าเสด็จออกผนวช

ภาพเสด็จไปยังห้องบรรทมของพระนางพิมพายโสธรา ทรงเห็นพระชายา และนางสนมนอนระกระกระ

เนื้อหาของภาพ ได้แก่ หลังจากเจ้าชายสิทธัตถะทอดพระเนตรเห็นเทวทูตทั้งสี่แล้ว ได้ทรงตัดสินใจอย่างแน่วแน่ว่าจะเสด็จออกผนวช คตินั้นเจ้าชายคืนบรรทมแล้วก็ทรงเห็นอาการของนางสนม กำนัล ที่นอนหลับไม่สำรวม ทรงเห็นเป็นคุจป่าช้า เป็นสิ่งที่ไร้ชีวิตที่ยังหายใจได้ที่กำลังนอนระกระนาดปราศจากอาการสำรวม จึงออกพระโอษฐ์ว่า "อาตมาจะออกสู่มหาภิเนชกรณในสมัยราตรีนี้" ได้เสด็จไปยังห้องบรรทมของพระนางพิมพายโสธรา ทรงเห็นพระชายากำลังหลับสนิท พระนางทอดพระกรไว้เหนือเศียรราหูล อोरสผู้เพิ่งประสูติ พระองค์ทรงเกิดความอาลัยในพระชายาและพระอรุสที่เพิ่งได้ทอดพระเนตรเห็นเป็นครั้งแรกอย่างหนัก ทรงหมายพระทัยว่า จะทรงยกพระหัตถ์นางแล้วอุ้มเอาองค์อรุส ก็ทรงเกรงพระนางจะคืนบรรทม และจะเป็นอุปสรรคแก่การเสด็จออกบวช จึงข่มพระทัยเสีย

ตอนที่ ๔ ออกบรพชา ฌณุมาร ครัสรู้ และสั่งสอนธรรม

ภาพนี้มีเนื้อหาของภาพและรายละเอียดค่อนข้างมากทำให้ต้องใช้พื้นที่ในการวาดประมาณสามส่วนสี่ของผนังจากกล่าวได้ว่าเป็นจุดที่เด่นที่สุดของภาพจิตรกรรมในพระอุโบสถแห่งนี้ มีรายละเอียดค่อนข้างมาก จิตรกรเน้นรูปแบบความเป็นไทยแท้

ภาพพระยามารเข้าขางการบรรพชา

เนื้อหาของภาพได้แก่ เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จทรงม้าพระที่นั่งผ่านประตูออกมาในเวลา กลางคืนที่มีแสงจันทร์สว่าง พระยามารได้เข้ามาขางและตะโกนร้องห้ามเจ้าชายมิให้เสด็จ ออกผนวช พระยามารได้บอกให้เจ้าชายว่า อีกเจ็ดวันในเบื้องต้น จะมีจักรแก้วเกิดขึ้น ผู้ที่จะได้ ครอบครองจักรแก้วนั้นคือเจ้าชายสิทธัตถะ ซึ่งจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ แต่พระองค์หาได้ สนใจคำกล่าวนั้นไม่ มุ่งหน้าไปผนวชตามที่ตั้งใจไว้

ภาพทรงคัคโมลี ณ แม่แม่น้ำโนมา ฏฏิการพรหมถวายอัฐบริวาร

เนื้อหาของภาพได้แก่ เจ้าชายสิทโธถะพร้อมด้วยนายฉันทนะ ทรงม้าจนถึงแม่น้ำโนมา ซึ่งเป็นเขตแดนระหว่างเมืองทั้ง ๑ คือ กบิลพัสดุ์ สาวคตตี และไพศาลี ทรงพาม้าและมหาคเล็กข้ามแม่น้ำ แล้วเสด็จลงจากหลังม้าประทับนั่งบนหาดทราย พระหัตถ์ขวาจับพระขรรค์ พระหัตถ์ซ้ายจับพระจุฬา คือ ยอดปลายพระเกศากับพระโมฬี คือ มุ่นพระเกศา แล้วทรงตัดด้วยพระขรรค์เหลือพระเกศาไว้ยาวประมาณ ๒ นิ้ว เป็นวงกลมเวียนไปทางขวา เสร็จแล้วทรงเปลี่ยนเครื่องทรงออก แล้วทรงครองผ้ากาสาवพัศตร์ที่ฏฏิการพรหมนำมาถวายพร้อมด้วยเครื่องบริวารของนักบวช แล้วทรงอธิษฐานเพศบรรพชิต

ภาพเสด็จไปศึกษากับอาจารย์คาบสและอุทกคาบส

เนื้อหาของภาพได้แก่ เมื่อพระพุทธเจ้าบวชแล้ว พระองค์ต้องการเรียนวิชาที่เป็นทางครุสรู้ ในอดีตแคว้นมคธมีนักพรตที่ตั้งคนเป็นอาจารย์ต่างๆ ที่มีชื่อเสียงหลายสำนัก แต่ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดคือสำนัก อาจารย์คาบสกาลามโคตร และ อุทกคาบสรามบุตร พระองค์จึงเสด็จไปยังอาศรมของทั้งสอง เพื่อทรงศึกษาเล่าเรียน โดยเสด็จไปทรงศึกษาที่สำนักแรกก่อน ทรงศึกษาจนสิ้นความรู้ของท่านอาจารย์เจ้าสำนักแล้วทรงเห็นว่ายังมีใช้ทางครุสรู้ จึงเสด็จไปทรงศึกษาในสำนักอาจารย์ที่สอง ทรงได้ความรู้เพิ่มเติมเล็กน้อยได้เพียงสมาบัติแปด ทรงเห็นว่ามิใช่ทางครุสรู้จึงทรงทดลองสิ่งที่นักบวช นักพรตจำนวนมากในสมัยนั้นนิยมปฏิบัติกันมา คือการบำเพ็ญทุกรกิริยา อันหมายถึง การบำเพ็ญเพียรที่เข้มงวดเกินที่วิสัยมนุษย์สามัญจะทำได้

ภาพทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา พระอินทร์คิดพิณเป็นปริศนาธรรม

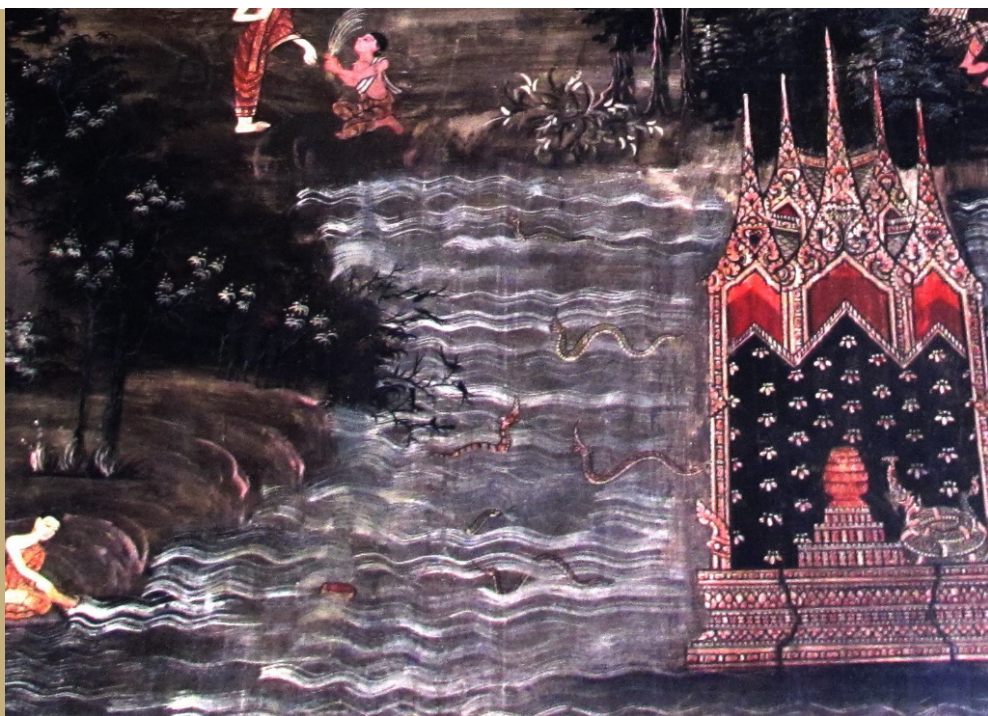
เนื้อหาของภาพได้แก่ พระองค์ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา มีการทรมานร่างกายที่เกินวิสัยสามัญมนุษย์จะทำได้ คือ กัดฟัน กลืนลมหายใจเข้าออก และอดอาหาร โดยมีปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ได้แก่ โภณฑัญญะ วัปสะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ คอยเฝ้าอุปฐาก พระองค์ทรงทดลองการทรมานกาย เช่น อดอาหารจนพระวรกายซูบผอม เหลือแต่หนังหุ้มกระดูก พระอินทร์จึงแสดงนิมิตทรงคิดพิณสามสายเป็นปริศนาธรรม สายที่หนึ่งลวดซึงตึงเกินไปทำให้สายขาด สายที่สองหย่อนเกินไปดีคไม่ตึง สายที่สามไม่ตึงเกินไปไม่หย่อนเกินไป คิดคังโพเราะ พระองค์จึงทรงได้สติเห็นความจริงเรื่องทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) จึงทรงเลิกบำเพ็ญทุกรกิริยา ปัญจวัคคีย์เห็นดังนั้นจึงเกิดเสื่อมศรัทธาทากันละทิ้งหน้าที่อุปฐากหนีจากไป

ภาพนางสุซาคากับทาสีมาถวายข้าวมธุปายาส

เนื้อหาของภาพได้แก่ เมื่อพระองค์กลับมาเสวยอาหารจนพระวรกายมีกำลังเป็นปกติแล้ว ในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๖ นางสุซาคา ซึ่งเป็นธิดาของคหบดีผู้หนึ่งในตำบลอูรุเวลาเสนานิคม ได้เคยบณฑปเจ้าไว้ที่ต้นไทรเพื่อให้ได้สามีผู้มีชาติสกุลเสมอกันและได้ลูกที่มีบุญ เมื่อนางได้สมปรารถนาแล้ว จึงหุงข้าวมธุปายาส คือ ข้าวที่หุงด้วยนมโคล้วนมาถวายเพื่อแก้บน เมื่อหุงเสร็จแล้ว นางสุซาคาสั่งให้นางทาสีหญิงรับใช้ไปทำความสะอาดปิดกวางคบริเวณต้นไทร นางทาสีไปแล้วกลับมารายงานให้นางสุซาคาทราบว่าเวลานี้รุกขเทวดาที่จะรับเครื่องสังเวद्यได้ ส้าแดงกายให้ปรากฏ นิ่งรออยู่ที่โคนต้นไทรแล้ว นางสุซาคาคือใจมาก จึงยกถาดข้าวมธุปายาส ขึ้นทูนหัวเดินมาที่ต้นไทรแล้วน้อมถาดข้าวมธุปายาส พระองค์จึงทรงรับไว้

ภาพทรงอริษฐานลอยถาดกระทบกับถาดเค็ม ๓ ใบ พญานาคทราบทันทีว่าพระพุทธเจ้าจะมาครีรัฐ

เนื้อหาของภาพได้แก่ เมื่อเสวยข้าวมธุปายาสเสร็จแล้ว ทรงถือถาดทองเสด็จไปยังริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เสด็จลงสรองน้ำแล้วขึ้นมาประทับนั่งริมฝั่ง จากนั้นทรงลอยถาดและทรงอริษฐานว่า หากพระองค์จะได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า ขอให้ถาดนี้จึงลอยทวนกระแสน้ำ เมื่ออริษฐานเสร็จถาดทองได้ลอยทวนน้ำขึ้นไปไกลถึง ๘๐ คอก จนถึงวันน้ำวนแห่งหนึ่ง ถาดนั้นจึงจมคิ่งหายไปจนถึงพิภพของนาคราช กระพบกับถาดสามใบของพระพุทธเจ้าในอดีตสามพระองค์คือ พระกกุสันธะ พระโกนาคม และพระกัสสปะ ภาพนาคราชกลับมาคั่งแต่สมัยพระพุทธเจ้าในอดีต จะตื่นทุกครั้งที่ได้ยินเสียงถาด พอได้ยินก็ทราบได้ว่าพระพุทธเจ้าได้อุบัติขึ้นในโลกแล้ว อีกพระองค์หนึ่ง

ภาพผจญมาร

เนื้อหาของภาพได้แก่ วันเพ็ญเดือนหก ขณะที่พระองค์ได้นั่งบำเพ็ญเพียรอยู่ที่โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ พระยามารที่เคยร้องห้ามสกัดทานพระองค์เมื่อคราวเสด็จออกผนวช ได้ยกกำลังไพร่พลมาจำนวนมาก ทั้งบนฟ้า พื้นดิน และในน้ำ เทวดาที่เคยเฝ้าปกป้องรักษาพระองค์ต่างหนีกลับวิมานเนื่องจากเกรงกลัวอำนาจพระยามาร พระยามารกล่าวอ้างถึงสิทธิในบัลลังก์นั้น จับไล่พระองค์จากบัลลังก์ด้วยอาวุธต่างๆ พระองค์ได้กล่าวตอบไปว่า พระองค์ประทับนั่งที่แห่งนี้มานานแล้วขอพระแม่ธรณีเป็นพยาน พระแม่ธรณีจึงอุบัติผุดขึ้นจากพื้นดิน พร้อมบิบน้ำออกจากมวยผม เรียกว่า "ทักษิโณทก" หรือน้ำที่ทรงกรวดทุกครั้งที่ทรงบำเพ็ญบุญบารมีแต่อดีตชาติ น้ำหลังไหลออกมามากมาย ประคองห้วงมหาสมุทร หม่อมราชวงศ์ทั้งหลายมีอาจค้ำทานได้บ้างจมบ้างลอยไปตามกระแสน้ำถูกปลาและจระเข้กัดกินพ่ายแพ้ไปในที่สุด

ภาพพระแม่ธรณีบีบมวยผมที่มี
ลีลาอ่อนช้อยงดงามเปรียบเทียบกับภาพพระแม่ธรณีที่วัดชมภูเวก
ที่จังหวัดนครพนบุรี ศิลปะของมอญ
อายุราวสมัยอยุธยาตอนปลาย

ภาพครุฑรู้เป็นพระพุทธเจ้า

เนื้อหาของภาพได้แก่ เมื่อทรงชนะมารแล้ว พระองค์ยังคงประทับนั่งที่โพธิบัลลังก์ ใต้ต้น
พระศรีมหาโพธิ์ ทรงเริ่มบำเพ็ญสมาธิเข้าฌาน แล้วทรงบรรจุญาณที่หนึ่งในตอนปฐมยาม
(ประมาณ ๓ ชั่วโมง) ญาณที่หนึ่งนี้เรียกว่า "บุพเพนิวาสานุสติญาณ" หมายถึง ความรู้แจ้งถึงอดีต
ชาติหนหลังทั้งของตนและของคนอื่น พอถึงมัชฌิมยาม (ประมาณเที่ยงคืน) ทรงบรรจุญาณที่
สอง ที่เรียกว่า "จุตูปปาตญาณ" หมายถึงความรู้แจ้งถึงความจุติ คือดับและเกิดของสัตว์โลก
ตลอดถึงความแตกต่างกันที่เรียกว่า "กรรม" พอถึงปัจฉิมยาม (หลังเที่ยงคืนล่วงแล้ว) ทรงบรรจุ
ญาณที่สามคือ "อาสวักขยญาณ" หมายถึงความรู้แจ้งถึงความสิ้นไปของกิเลส และอริยสัจ ๔
คือ ความทุกข์ เหตุเกิดของความทุกข์ ความดับทุกข์ และวิธีดับทุกข์ การได้บรรจุญาณทั้งสาม
นั้นเรียกว่า ครุฑรู้ความเป็นพระพุทธเจ้าซึ่งเกิดขึ้นในคืนวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖

ภาพประทับใต้คันทน์มุจลินทร์หรือคันทน์จิก ฝนตกพญานาคมาขุดกายก่อบังฝน

เนื้อหาของภาพได้แก่ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วได้ประทับเสวยวิมุตติสุขอยู่ใต้คันทน์พระศรีมหาโพธิ์ ๗ วัน หลังจากนั้นได้ย้ายที่ประทับที่ใต้คันทน์ไทร หรือคันทน์นิโครธ ๗ วัน สถานที่ประทับเป็นแห่งที่สาม คือ ใต้คันทน์มุจลินทร์หรือคันทน์จิก ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของคันทน์พระศรีมหาโพธิ์ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับอยู่ที่นี้เกิดฝนตกพราดตลอดเจ็ดวันไม่ขาดสาย พญานาคชื่อมุจลินทร์จึงขึ้นจากสระน้ำที่อยู่ในบริเวณแห่งเดียวกันนี้เข้าไปขุด ๗ รอบ แล้วแผ่พังพานบังพระพุทธเจ้าเพื่อป้องกันลมฝนมิให้พัดและสาครกระเซ็นมาค้ำองพระวรกาย ครั้นฝนหาย ฟ้าสว่าง พญานาคจึงคลายขดออก แล้วแปลงเป็นมาณพยืนเฝ้าพระพุทธเจ้าทางเบื้องพระพักตร์ ด้วยศรัทธาแห่งพระพุทธองค์

ภาพสองพ่อค้าวานิชถวายเป็นทานข้าวสาคูก่อนสัจคตุมง แล้วปฏิญาณตนเป็นอุบาสกคู่แรกในโลก

เนื้อหาของภาพได้แก่ พระพุทธเจ้าประทับอยู่บริเวณคันเกด ได้มีนายพณิช หรือนายกองเกวียนสองพี่น้องนำข้าวสาคูก่อนและสัจคตุมงถวายพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงรับด้วยบาตรศิลา เมื่อสองพี่น้องได้ถวายอาหารเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ได้ทูลขอเป็นอุบาสก ซึ่งถือเป็นคู่แรกของโลก

ภาพแสดงธรรมปฐมเทศนาอัมมจักกัปปวัตตนสูตรโปรดเบญจวัคคีย์ ทั้ง ๕

เนื้อหาของภาพได้แก่ เมื่อพระองค์ตรัสรู้แล้วต้องการโปรดแสดงธรรมที่พระองค์ได้ค้นพบ ทรงพิจารณาสติปัญญาของคนในโลก ทรงเห็นความแตกต่างแห่งระดับสติปัญญาของคน ๔ จำพวก เปรียบเหมือนดอกบัวสี่เหล่า พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาถึงบุคคลที่พระองค์จะเสด็จไปโปรดเป็นอันดับแรก ทรงคิดถึงคาบสองที่พระองค์เคยไปทรงศึกษาด้วย แต่ทั้งสองนั้นได้จากไปเสียแล้ว ทรงเห็นว่าเบญจวัคคีย์ยังมีชีวิตอยู่ จึงทรงตั้งใจเสด็จไปโปรดเบญจวัคคีย์เป็นอันดับแรก

วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ เสด็จมาถึงและพบเบญจวัคคีย์ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเรื่องทางสายกลางทรงกล่าวว่าการทรมานคนให้ลำบาก และการปล่อยชีวิตตามสบายไปตามความอยาก ทั้งสองทางนั้น ไม่ใช่ทางตรัสรู้ แล้วทรงแนะนำทางสายกลางที่เรียกว่า "มัชฌิมาปฏิปทา" คือปฏิบัติตามมรรค ๘ ที่กล่าวโดยย่อคือศีล สมาธิ และปัญญา พอแสดงธรรมกันดังนี้ จบลง โภณฑัญญะ ผู้เป็นหัวหน้าเบญจวัคคีย์ได้เกิดดวงตาเห็นธรรม บรรลุเป็นพระโสดาบัน

แล้วได้ทูลขอभवเป็นพระภิกษุ พระพุทธเจ้าจึงทรงประทานอนุญาตให้บวช ด้วยพระคำรับรองว่า "เธอจงเป็นภิกษุเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดแห่งกองทุกข์โดยชอบเถิด" ส่วนอีก ๔ คนที่เหลือนั้นต่อมาได้บรรลุนิพพานและบวชเช่นเดียวกัน

ภาพพระเจ้าพิมพิสารถวายสวนเวฬุวันเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา

เนื้อหาของภาพได้แก่ พระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์แห่งแคว้นมคธ ได้ทรงฟังธรรมพระพุทธเจ้าจบลง และได้บรรลุนิพพาน ได้ทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสาวก ๑๐๐๐ รูปเสด็จไปเสวยภัตตาหารที่พระราชนิเวศน์ รุ่งขึ้น พระพุทธเจ้าเสด็จจากสวนศาล เข้าไปในพระราชนิเวศน์ของพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงถวายอาหารแก่พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกแล้วมีพระราชดำรัสถวายพระราชอุทยานสวนไม้ไผ่ หรือเวฬุวันของพระองค์ซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลไม่ไกลจากตัวเมื่อนักไปมาสะดวก ให้เป็นที่ประทับอยู่ของพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ และถือเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา

ตอนที่ ๕ เสด็จไปโปรดพระญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์

ภาพนี้จะอยู่บริเวณตรงข้ามพระประธานองค์ใหญ่ ซึ่งโดยปรกติตามขนบธรรมเนียมแต่เดิมในการวาดภาพจิตรกรรม จะวาดภาพตอนผจญมาร แต่ภาพจิตรกรรมในพระอุโบสถจิตรกรได้เลือกตอนเสด็จโปรดพระญาติและเสด็จขึ้นไปจำพรรษาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เพื่อโปรดพระพุทธมารดา

เนื้อหาของภาพได้แก่ นับตั้งแต่พระองค์ ออกผนวช ครีเสฐ์ และประกาศพระศาสนาในแคว้นมคธจนมีพระสาวกและคนนับถือมากมาย พระพุทธเจ้ายังมีเคยได้เสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์ เพื่อโปรดพระประยูรญาติตามคำอาราธนาของพระสุทโธณะพุทธบิดาก่อนหน้านั้นพระเจ้าสุทโธณะได้เคยส่งคณะทูตไปทูลอาราธนาทั้งหมด ๑๐ คณะด้วยกันคณะที่ ๑ ถึง ๔ ตามลำดับได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าได้ฟังธรรมแล้วสำเร็จอรหัตต์ ยังมีได้กลับมา

ทูลรายงานให้พระเจ้าสุทโธทนะได้ทราบ พระเจ้าสุทโธทนะจึงทรงส่งคณะอำมาตย์เป็นคณะทูตที่ ๑๐ ไป มีกาฬทายเป็นหัวหน้า ซึ่งเป็นผู้ที่คุ้นเคยและเป็นสหชาติ คือ เกิดวันเดียวกับพระพุทธเจ้า ก่อนออกเดินทางไปทูลอาราธนาพระพุทธเจ้า กาฬ ทายีทูลลาบวช เมื่อบวชแล้วจะทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าให้เสด็จมายังกรุงกบิลพัสดุ์ให้จงได้ พระเจ้าสุทโธทนะจึงทรงอนุญาติ

ภาพพระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดา ทูลขอให้เสด็จไปประทับเสวยในวัง

เนื้อหาของภาพได้แก่ พระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดาออกไปรับเสด็จ และเฝ้าพระพุทธเจ้าที่นิโครธาราม พร้อมด้วยพระประยูรญาติ แล้วไม่ได้ทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าให้เสด็จไปรับภัตตาหารบิณฑบาตในพระราชานิเวศน์ของพระองค์ ด้วยเข้าใจว่าพระพุทธเจ้าคงไม่เสด็จไปที่อื่นนอกจากพระราชานิเวศน์ แต่ครั้งทรงทราบจากที่พระนางพิมพาไปทูลว่า พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสงฆ์สาวกมิได้เสด็จไปยังพระราชานิเวศน์ แต่กลับเสด็จบิณฑบาตไปตามถนนหนทางในเมือง

ก็ทรงเสียใจเป็นอันมาก พระพุทธเจ้าจึงตรัสบอกพุทธอภิกขุว่า ธรรมเนียมการเสด็จภิกขาจารเพื่อ
บิณฑบาตนี้ มีใช้ธรรมเนียมของชาติเดียวก็จริง แต่เป็นธรรมเนียมของพุทธวงศ์ (วงศ์ของ
พระพุทธเจ้า) พระพุทธเจ้าตรัสว่าธรรมเนียมของผู้สละบ้านเรือนออกบวชเป็นพระพุทธเจ้าและ
ของพระสงฆ์สาวกนั้น ต้องเที่ยวบิณฑบาตเลี้ยงชีพ การบิณฑบาตนั้น เป็นอาชีพสุจริตของนักบวช
จากนั้นพระพุทธเจ้าประทับยืนตรัสพระธรรมเทศนาแก่พระเจ้าสุทโธทนะ พอบจบธรรมเทศนา
พระเจ้าสุทโธทนะได้ทรงบรรลुโศคาปัตติผลในขณะที่ยืนอยู่นั่นเอง พระองค์จึงทรงรับบาตร แล้ว
อาราธนาพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งหมู่พระสงฆ์ไปยังพระราชานิเวศน์เพื่อทรงรับภัตตาหาร

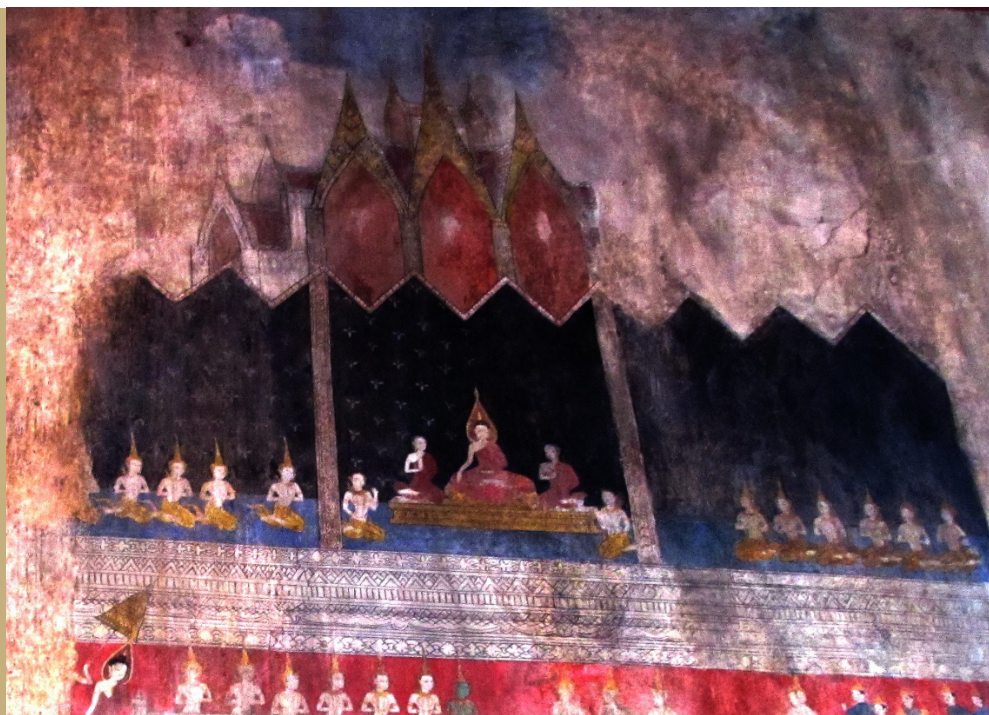

ภาพพระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพระนางพิมพา

เนื้อหาของภาพได้แก่ พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพระนางพิมพา เป็นวันเดียวกับที่เสด็จไป
ทรงรับภัตตาหารในพระราชวังของพุทธอภิกขุ พระนางพิมพาทรงเศร้าโศกเสียใจตั้งแต่ก่อน
พระพุทธเจ้าเสด็จออกผนวชเป็นต้นมา ด้วยเข้าใจว่า พระนางถูกพระพุทธเจ้าทรงทอดทิ้ง ยิ่งเมื่อ

ทราบว่าเป็นพระพุทโเจ้าเสด็จมาเมืองกบิลพัสดุ์ก็ยิ่งเสียใจยิ่งขึ้น ไม่ยอมเข้ามาเฝ้าพระพุทโเจ้า พระพุทโเจ้าจึงเสด็จมาถึงปราสาทที่ประทับของพระนางแล้วทรงศรีษะขึ้นชมความซื่อสัตย์จงรักภักดีของพระนางที่มีต่อพระองค์ซึ่งไม่แต่เฉพาะในชาตินี้ แม้ในอดีตชาติอีกหลายชาติ พระนางก็เป็นคู่ทุกข์คู่ยากผู้ซื่อสัตย์ของพระองค์ตลอดมา จากนั้นจึงทรงแสดงธรรมโปรดเมื่อพระพุทโเจ้าทรงแสดงธรรมจบลง พระนางพินพายโสธราก็ได้บรรลุปะโรคาบัน

ตอนที่ ๖ เสด็จขึ้นไปจำพรรษาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เพื่อโปรดพระพุทโฆมารคา

เนื้อหาของภาพได้แก่ พระพุทโเจ้าทรงจำพรรษาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และต้องการจะแสดงธรรมโปรดพุทโฆมารคา พระนางสิริมหามายาเมื่อสิ้นพระชนม์ ได้ไปเกิดที่สวรรค์ชั้นดุสิต พระพุทโเจ้าเสด็จประทับจำพรรษาที่โคนต้นปาริฉัตรต้นไม้สวรรค์ เมื่อพระอินทร์ได้ทรงทราบ

ว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาจำพรรษาที่นี่จึงป่าวประกาศไปทั่วสวรรค์ พระนางสิริมหามายาซึ่งทรงอยู่ในเพศเทพบุตรในสวรรค์ชั้นดุสิตก็ได้เสด็จมาฟังธรรมพระพุทธเจ้าด้วย จึงทรงแสดงอภิธรรมโปรดพุทธมารดาตลอดพรรษาจนพุทธมารดาได้ทรงบรรลุสุภาปัตติผล

ภาพวันออกพรรษาเสด็จกลับจากดาวดึงส์โดยลงบันไดแก้ว บันไดทอง บันไดเงิน

เนื้อหาของภาพได้แก่ เมื่อแสดงธรรมโปรดพุทธมารดาแล้ว วันออกพรรษาจึงทรงเสด็จกลับลง ณ เมืองสังกัสสนคร ก่อนพระพุทธเจ้าเสด็จลงพระอินทร์ได้เนรมิตบันไดที่เสด็จลงคือ บันไดทอง บันไดเงินและบันไดแก้ว บันไดทองสำหรับหมู่เทพลงอยู่คานหา บันไดเงินอยู่คานห้าย สำหรับท้าวมหาพรหม และบันไดแก้วอยู่ตรงกลางสำหรับพระพุทธเจ้าหัวบันไดแต่ละอันพาดที่ เขาพระสุเมรุเชิงบันไดทอดลงยังประตูเมืองสังกัสสนคร ด้วยเหตุนี้วันออกพรรษาจึงถือเป็น วันสำคัญวันหนึ่ง และมีความนิยมทำบุญตักบาตรเรียกการตักบาตรนี้ว่า "ตักบาตรเทโว" ย่อมมาจากเทโวโรหณะ แปลว่าตักบาตรเนื่องในวันคล้ายวันพุทธเจ้าเสด็จลงจากเทวโลก ทรงเปิด

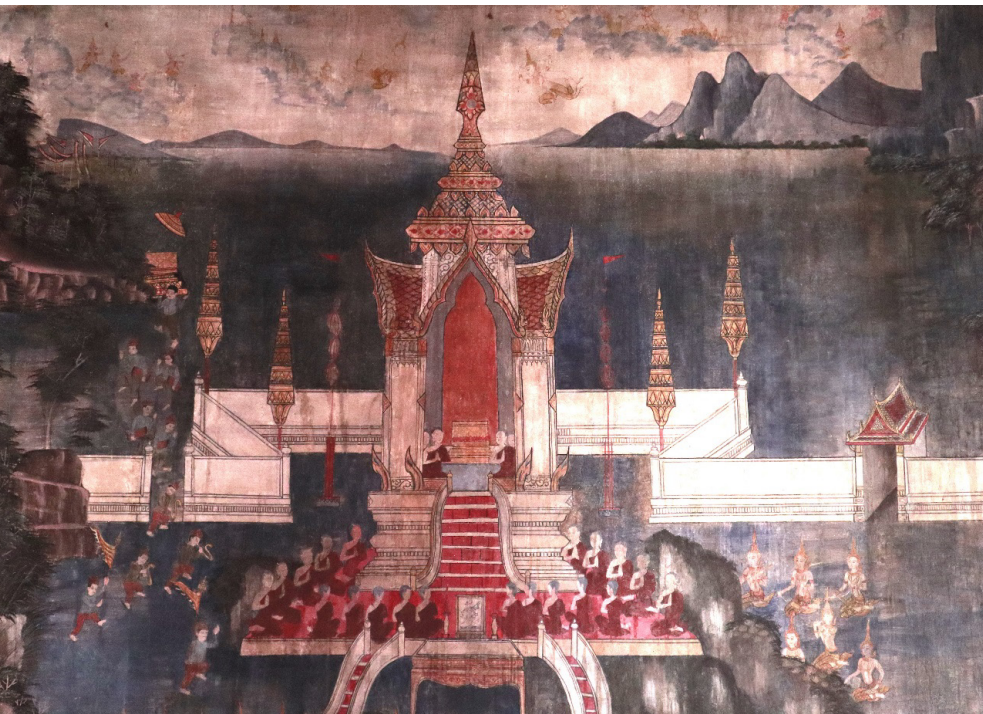
โลกบันดาลให้ เทวดา มนุษย์ และสัตว์นรกแลเห็นซึ่งกันและกัน วันที่พระพุทธองค์เสด็จลงจากดาวดึงส์นั้นพระองค์ได้แสดงปาฏิหาริย์ คือขณะที่พระองค์ประทับยืนอยู่ที่บันไดแก้วทรงทอดพระเนตรไปทางทิศเบื้องบนเทวโลกและพรหมโลกก็เปิดมองเห็นโล่งเมื่อทรงทอดพระเนตรไปในทิศเบื้องต่ำ โลกทั้งหลายก็เปิดโล่งในครั้งนั้น สวรรค์ มนุษย์และสัตว์นรกต่างก็เห็นซึ่งกันและกันทั่วจักรวาลผู้อาศัยอยู่ในสามโลกต่างมองเห็นกันแล้วต่างเหลียวมองดูพระพุทธเจ้าซึ่งเสด็จลงมาจากสวรรค์ ยังผลให้เกิดความปรารถนาในการหลุดพ้นอย่างพระองค์ด้วยกันทั้งสิ้น

ตอนที่ ๘ ทรงปรินิพพาน

เนื้อหาของภาพได้แก่ ก่อนเสด็จนิพพานพระพุทธเจ้าประทานโอวาทแก่พระสงฆ์ โอวาทนั้นเป็นพระพุทธคำรสสั่งเป็นครั้งสุดท้าย ทรงกล่าวโอวาทว่า "ธรรมกิติ วินยกิติที่เราได้แสดงไว้ และบัญญัติไว้นั้นแหละจักเป็นพระศาสดาของพวกท่านสืบแทนเราคฤคคเมื่อเราล่วงไปแล้ว"

จากนั้นได้ตรัสเป็นปัจฉิมโอวาทครั้งสุดท้ายว่า "ภิกษุทั้งหลายบัดนี้เราขอเตือนพวกท่านให้รู้ว่า สิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้นในโลกมีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดาท่านทั้งหลายจงทำหน้าที่อันเป็นประโยชน์แก่คนและคนอื่นให้สำเร็จบริบูรณ์ด้วยความไม่ประมาทเถิด" แล้วเสด็จนิพพานในคืนวัน ขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๖ หรือวันเพ็ญวิสาขะ ณ ภายใต้ต้นสาละทั้งคู่ที่ออกดอกบานสะพรั่งเป็นพุทธบูชา

ภาพพระมหากัสสปะถวายบังคมบาทพระพุทธรศพ

เนื้อหาของภาพได้แก่ เมื่อพระพุทธเจ้านิพพานแล้วทางคณะสงฆ์และเจ้ามัลลกษัตริย์ ผู้ครองเมืองกุสินาราได้ทำพิธีสักการบูชาพระศพพระพุทธเจ้าอยู่เป็นเวลาถึง ๖ วัน ในวันที่ ๗ จึงเชิญพระศพเป็นขบวนไปทางทิศเหนือของเมืองผ่านใจกลางเมืองแล้วเชิญพระศพไป มกุฏพันธเจดีย์ที่อยู่ทางด้านทิศตะวันออกของเมืองเพื่อถวายพระเพลิงวันที่กำหนดจะถวาย พระเพลิงนั้นตรงกับ วันแรม ๘ ค่ำเดือน ๖ เรียกว่า "วันอัฐมิบูชา" พระศพห่อด้วยผ้าไหมเชิญ

ลงประดิษฐานในหีบทองที่เค็มไปด้วยน้ำหอมแล้วปิดฝาครอบไว้แล้วเชิญขึ้นจิตกาธานที่ทำด้วยไม้หอมหลายชนิด พอได้เวลาเจ้าหน้าที่ได้จุดไฟขึ้นทั้ง ๔ ด้านแต่จุดเท่าไรไฟก็ไม่คิดเพราะเทพยดาต้องการให้รอพระมหากัสสปะซึ่งกำลังเดินทางมายังไม่ถึงได้ถวายบังคมพระศพเสียก่อน เมื่อพระมหากัสสปะพร้อมด้วยพระสงฆ์บริวารเดินทางมาถึงได้ถวายบังคมพระศพพระพุทธเจ้าแล้วจึงเกิดเพลิงทิพย์ขึ้น

ตอนที่ ๘ กษัตริย์นครต่างๆ ยกทัพมาเพื่อขอแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ

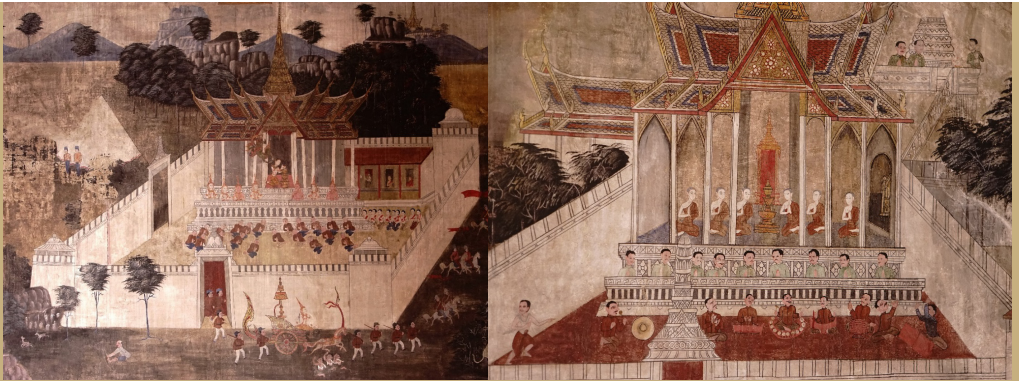

เนื้อหาของภาพได้แก่ ข่าวพระพุทธเจ้านิพพานที่เมืองกุสินารา แพร่ไปถึงบรรดาเจ้านครแห่งแคว้นต่างๆ บรรดาเจ้านครเหล่านั้นจึงได้ส่งคณะทูตมายังเมืองกุสินาราพร้อมด้วยพระราชสาส์นคณะทูตทั้งหมดมี ๗ คณะมาจาก ๘ นครมีทั้งจากนครใหญ่เช่น นครราชคฤห์แห่งแคว้นมคธที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศพระศาสนาเป็นแห่งแรกและนครอื่นๆ เช่น กบิลพัสดุ์เมืองประสูติของ

พระพุทธเจ้า ในพระราชาสารณนั้นมีความว่าเจ้านคร ทั้ง ๗ มาขอส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ เพื่อนำไปบรรจุในสถูปให้เป็นที่สักการบูชาไว้ที่นครของตน เจ้ามัลลกษัตริย์ไม่ยอมแบ่งให้โดยอ้างเหตุผลว่าพระพุทธเจ้านิพพานที่เมืองของตนพระบรมสารีริกธาตุจึงเป็นสมบัติของเมืองนี้เท่านั้น เจ้านครทั้ง ๗ ก็ไม่ยอม และมีที่ท่าว่าจะเกิดสงครามแย่งพระบรมสารีริกธาตุขึ้น

ตอนที่ ๘ โทณพราหมณ์แบ่งพระบรมสารีริกธาตุ กษัตริย์ทั้งหมดอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ กลับนคร

ภาพเมืองต่างๆ นำพระบรมสารีริกธาตุไปบรรจุในสถูปและจัดงานสมโภชน์อย่างสมพระเกียรติ

เนื้อหาของภาพได้แก่ หลังจากเหตุการณ์กษัตริย์ทั้ง ๗ เมืองยกทัพมาเพื่อขอส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ โทณพราหมณ์ได้เป็นผู้ไกล่เกลี่ยระงับสงครามไว้ โดยให้มีการประชุมยอมความกัน โทณพราหมณ์จึงทำหน้าที่แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วน โดยใช้ตุ้มพะหรือทะนานทองเป็นเครื่องควงให้เจ้านครทั้ง ๗ เป็น ๗ ส่วนอีกส่วนหนึ่งเป็นของเจ้านครกุสินาราแล้วเจ้านครทั้งหมดค้ำอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุนั้นไปเป็นที่ระลึกแล้วนำไปบรรจุไว้ในสถูปต่างๆ และจัดงานสมโภชน์พระบรมสารีริกธาตุอย่างสมพระเกียรติ

วิเคราะห์รายละเอียดและสิ่งน่าสนใจ ในภาพจิตรกรรมฝาผนัง

ส่วนหลักของภาพจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดธรรมิการาม นอกจากจะเขียนภาพเรื่องราวของพุทธประวัติแล้ว จิตรกรยังได้สอดแทรกเรื่องราวในประวัติศาสตร์ไว้เป็นส่วนรองหรือส่วนย่อยอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรม การแต่งกาย ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ชีวิตในราชสำนัก เครื่องแบบ อาคาร บ้านเรือนจนถึงสิ่งเล็กๆ น้อยๆ ซึ่งอาจจะเป็นเกร็ดความรู้ ที่น่าศึกษา ดังจะได้วิเคราะห์ให้เห็นภาพต่อไปนี้

ภาพทหารและองบรมราชอโศกสยามมินทร์

องบรมราชอโศกสยามมินทร์

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการใช้ธงประจำพระองค์แบบใหม่ที่พัฒนาจากธงจอมเกล้าในสมัยรัชกาลที่ ๔ โดยเพิ่มรูปโล่ตราแผ่นดินลงภายใต้พระมหามงกุฎปรากฏลักษณะอยู่ในพระราชบัญญัติ

ว่าด้วยแบบอย่างองสยามซึ่งเป็นพระราชบัญญัติว่าด้วยธงต่างๆ ฉบับแรกของไทย ลงวันที่ ๒๕ มีนาคม รัตนโกสินศก ๑๑๐ (พ.ศ.๒๔๓๔) คือ พื้นนอกสีแดง พื้นในสีขาบ กลางธงเป็นรูปโล่ตราแผ่นดินมีจักรและตรีศอกที่หนึ่งสองข้างใส่เป็นรูปเครื่องสูง ๗ ชั้น ภายในโล่ตราแผ่นดินสยามเหนือกลางและใต้ ช่องล่างเป็นรูปช้างไอยราพดสามเศียรบนพื้นเหลือง หมายถึงแผ่นดินสยามเหนือกลางและใต้ ช่องล่างข้างขวาเป็นรูปช้างเผือกบนพื้นชมพู หมายถึงประเทศลาว ช่องล่างข้างซ้ายเป็นรูปกริชสองอันไขว้กันบนพื้นแดง หมายถึงแผ่นดินฝ่ายมลายู มีแท่นรองรูปโล่และเครื่องสูง ๗ ชั้นพื้นเหลือง ธงนี้มีชื่อว่า "ธงบรมราชธวัชมหาสยามมินทร์" ใช้สำหรับชักขึ้นบนเรือพระที่นั่งและชักขึ้นที่เสาในพระบรมมหาราชวังเมื่อเวลาเสด็จประทับอยู่ในพระนคร ในภาพแม้ผู้วาดจะไม่ได้ลงรายละเอียดชัดเจนแต่ก็พอเห็นได้ว่าต้องการสื่อถึงธงผืนนี้ (กรมศิลปากร. ๒๕๔๘. หน้า ๔๕)

ภาพธงจอมเกล้า และธงบรมราชธวัชมหาสยามมินทร์

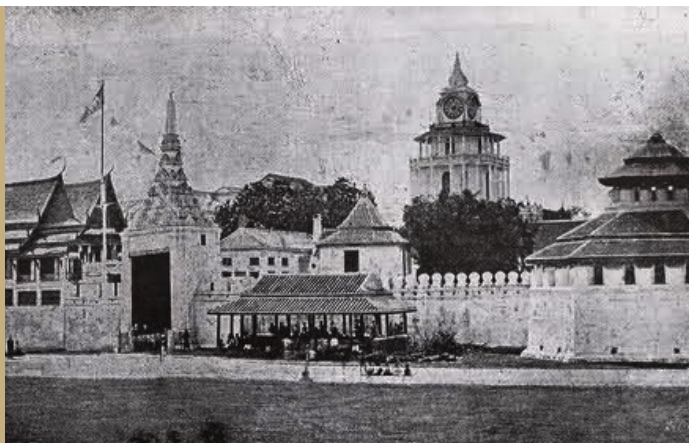
หอนาฬิกาพระที่นั่งภูวดลทิศในภายใตพระบรมมหาราชวัง

...จะเป็นเหตุให้เขาหัวเราะเย้ยได้ว่าเมืองเรา ใช้เครื่องมือนับทุ่มโมง เวลาหยาบคายนัก ไม่สมควรเลย เพราะเหตุฉะนี้ พระบรมสมเด็จพะจอมเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพิจารณาตรวจตรา คำนวณความจำเป็นพระอาทิตย์ ให้ฤกษ์ตั้งปวงสบกับนาฬิกา ที่ตีมาหลายปีทรงทราบถนัดดี ประการ แจ้งในพระราชหฤทัยแล้ว...

พ.ศ.๒๔๘๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) เป็นแม่กองก่อสร้างพระราชมณเฑียรที่ประทับขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ณ บริเวณสวนขวา แต่ยังไม่ทันแล้วเสร็จท่านสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ก็ถึงแก่พิราลัย จึง

ได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นแม่กองก่อสร้างต่อมาโดยมีกรมหนึ่ง
ราชสีหวิกรม (พระยศในขณะนั้น) เจ้ากรมช่างสิบหมู่เป็นนายช่างก่อสร้างแล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๔๐๐
พระราชทานนามหมู่พระราชมนต์เขยรนั้นว่า "พระอภิเนานิเวศน์"

พระอภิเนานิเวศน์ ประกอบด้วยพระที่นั่งต่างๆ หลายองค์ องค์หนึ่งคือ "พระที่นั่ง
ภูวคลทศโนย" ตั้งอยู่ด้านเหนือของพระที่นั่งอนันตสมาคม (เดิม) ตรงพุทธนิเวศน์ซึ่งเป็นพระที่นั่ง
คติสูง ๕ ชั้น ชั้นบนสุดคิติดังนาฬิกาขนาดใหญ่ทั้ง ๔ ด้าน มีพระราชประสงค์ให้ใช้เป็นหอนาฬิกา
หลวงเพื่อทำหน้าที่บอกและรักษาเวลามาตรฐาน ดังปรากฏในประกาศรัชกาลที่ ๔ ฉบับที่ ๓๐๖
พ.ศ. ๒๔๑๑ (กรมศิลปากร. ๒๕๕๘. หน้า ๖๖)

ภาพถ่ายหอนาฬิกา
พระที่นั่งภูวคลทศโนยภายใน
พระบรมมหาราชวัง

ภาพถ่ายหอนาฬิกา
พระที่นั่งภูวคลทศโนย
ที่ปรากฏในงานจิตรกรรม

ภาพเมรุวัดเทพศิรินทราวาส รูปแบบเมรุปูนที่ทำเป็นอาคารเครื่องสูงสำหรับงานพระศพและศพพระราชวงศ์ และขุนนาง เปรียบเทียบกับเมรุในภาพจิตรกรรมที่จัดทรงได้วาดไว้

เมรุอัคริยยศ

พ.ศ.๒๔๑๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯให้มีการสร้างเมรุอัคริยยศ ณ วัดเทพศิรินทราวาส ด้วยมีพระราชประสงค์จะให้ปลงศพได้ทุกชั้นบรรดาศักดิ์ ของแต่ละบุคคล ที่ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตพิเศษโดยสถาปนาขึ้นเป็นสุสานหลวง ทั้งนี้แต่เดิม พระเมรุหรือเมรุที่ใช้พระราชทานเพลิงพระศพและศพเป็นพระเมรุหรือเมรุชั่วคราวก่อสร้างด้วยไม้ เวลาเผาพระศพหรือศพจริงก็จะเผ่าบนจิกกาอาณที่รับพระราชทานเพลิงเกียรติยศ การเผาพระศพ และศพลักษณะดังกล่าวเป็นไปตามธรรมเนียมที่มีมาแต่เดิม ด้วยในขณะนั้น บริเวณรอบๆ วัดเทพศิรินทราวาส ยังไม่มีผู้คนมาตั้งบ้านเรือนหนาแน่น เมื่อเมรุแห่งใหม่แล้วเสร็จโปรดเกล้าฯ ให้ทำการปลงพระศพพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าอัคริยารักษ์ เมื่อ ร.ศ.๑๑๑ (พ.ศ.๒๔๓๓) เป็นครั้งแรก และครั้งนั้นได้ทรงสร้างที่ตั้งพระศพเป็นพลับพลาถาวรพระราชทานนามว่า "พลับพลา อัคริยารักษ์" สำหรับใช้เป็นที่ประทับเมื่อเสด็จไปพระราชทานเพลิงศพงานอื่นๆ และในปี พ.ศ.๒๔๑๘ ได้พระราชทานเพลิงศพพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าหญิงวิมลนาคนพิศรีเป็นองค์ที่สอง

ต่อมาเมื่อมีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยมากขึ้น เกิดอาคารบ้านเรือนก่อสร้างขึ้นรอบๆ วัดโดยเฉพาะ แถบที่ใกล้ซีกคติดกับสุสานหลวงการเผาศพแบบเก่าทำให้เกิดควันและกลิ่นฟุ้งกระจายไปตามลม ผู้ที่อาศัยในบริเวณนั้นต้องเคืองครั่นและเสียสุขภาพมากอีกทั้งคัวเหมรุหลวงของเดิมที่ก่อสร้าง ค้วยไม้ันค่อนข้างสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายในการสร้าง ซ่อมแซมและตกแต่งเหมรุทุกครั้งมีการ พระราชทานเพลิงพระศพและศพและยังคัวไม่งามเท่าที่ควรจึงมีการสร้างเตาเผาแบบใหม่ที่เป็น ปล่องสูงอย่างที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน และยังคงทำหน้าที่เป็นเหมรุเกียรติยศสำหรับเจ้านายฝ่ายใน ราชินิกุล และข้าราชการผู้ใหญ่ที่ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ถึงชั้นสายสะพายของ แต่ละตระกูล (กรมศิลปากร. ๒๕๕๘. หน้า ๔๘)

ภาพเสาชิงช้าป้อมเมรุเจดีย์จักร

เสาชิงช้า

จากหนังสือศาสน์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ช่วง พ.ศ.๒๔๘๗ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยางกูรว่าหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งบรรยายรูปเสาชิงช้าป้อมเมรุเจดีย์จักร ทรงข้ามศาลหลักเมือง เป็นทำนองว่าเก่าแก่มาทั้งๆ ที่ความจริงเก่าเพียง ๑๑ ปี เท่านั้น โดยทรงระลึกถึงเสาชิงช้าที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างขึ้นบริเวณแก่งกรุงนกันเป็นเสาชิงช้าแรก มีในพระบรมมหาราชวัง ต่อมาเมื่อสร้างพระที่นั่งใหม่ ย้ายเสาชิงช้าไปตั้งที่สนามหน้าพระที่นั่งใหม่ ครั้นสร้างพระที่นั่งจักรี ย้ายเสาชิงช้าไปตั้งที่หน้าหอระฆัง ไม้เสาชิงช้านั้นผู้ จะต้องเปลี่ยนใหม่

จึงคิดทำเสาเหล็ก และย้ายไปตั้งที่บ่อนป้อมเผด็จศัสกร...จากข้อความข้างต้นทำให้ทราบว่าเสาธงแรก
อย่างเป็นทางการที่อยู่ในพระบรมมหาราชวังก็คือเสาธงหน้าเก๋งทรงนกกหรือทรงเลี้ยงนกขนาดใหญ่
ตรงสนามหน้าพระที่นั่งอมรมรินทร์วินิจฉัยส่วนเสาธงนี้ต่อมาถูกย้ายไปที่ใกล้ๆ กันเพื่อสร้าง
เก๋งใหม่ ครั้นสร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท (พ.ศ.๒๔๑๘ เถลิงพระราชสมณเฑียร พ.ศ.๒๔๒๕)
ก็ถูกย้ายอีก คราวนี้ย้ายไปตั้งที่หน้าหอรัษฎากรพิพัฒน์ ต่อมาไม้เสาธงนั้นผุ ต้องเปลี่ยนใหม่
จึงทำเหล็กขึ้นแทน แล้วย้ายเสาธงไปตั้งที่ป้อมเผด็จศัสกร

นอกจากนั้นในเอกสารฉบับนี้สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนวงศ์ ยังทรงให้รายละเอียดเพิ่มเติมว่า
เสาธงที่ว่าแรกมีในพระบรมมหาราชวังนั้น ๒ เสา คือ เสาข้างตะวันตกเป็นเสาแบบจีน ทาสีแดง
ใช้ชักธงตรา ประจำพระองค์ตามรัชกาลในเวลาทำบุญพระบรมอัฐิ และเสาข้างตะวันออกเป็นเสาอย่าง
ฝรั่ง ทาปล้องขาวปล้องดำ ใช้ชักธงสแตนดาร์ดทุกวัน ส่วนในเวลากลางวัน เสาจีนจะชักโคมคอน
นกกแก้ว ๒ ดวง และเสาฝรั่งชักโคมคันทันดวงเดียว กับหางนกยูง (กรมศิลปากร. ๒๕๕๘. หน้า ๕๒)

พลตระเวน

คำว่าตำรวจ เป็นคำที่ปรากฏขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะในหลักฐานภายหลัง
การจัดระเบียบการปกครองในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นต้นมา โดยตำรวจอยู่ภายใต้
การดูแลของกรมเวียงหรือนครบาล ๒ หน่วย คือ ตำรวจภูบาล กับตำรวจภูธร อีกหน่วยหนึ่งคือ
ตำรวจหลวง ขึ้นอยู่กับกรมวังพ.ศ.๒๕๐๔ พระบรมสมเด็จพะจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งกับตัน เอส.เจ.เบิร์ค เอ็มส์ ชาวอังกฤษ เป็นผู้ก่อตั้งตำรวจในพระนคร

ภาพพลตระเวน (พวกหัวแดงแข็งคำ)

เป็นครั้งแรกโดยนำเอาแบบอย่างมาจากตำราจอังกฤษต่อมาปี พ.ศ.๒๔๓๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาให้จัดตั้งกิจการตำรวจขึ้นอย่างเป็นทางการโดยโปรดเกล้าให้พระเจ้าน้อยยาเธอกรมหมื่นเรศวรฤทธิ์ เป็นเสนาบดีว่าการกรมพระนครบาลดูแลตำรวจนครบาล

ในช่วงแรกตำรวจพลตระเวน (ต่อมาคือนครบาล) แต่งเครื่องแบบโดยใช้ผ้าพันแข้งสีคำ และสวมหมวกสีคำ ตรงกลางหมวกมีจุกสีแดง ชาวบ้านจึงมักเรียกกันว่า พวกหงอนแดงแข็งคำ แล้วกลายเป็นหัวแดงแข็งคำ พลตระเวนดังกล่าวมีการจัดระบบต่างๆ เช่นเดียวกับเมืองสิงคโปร์ และอินเดียซึ่งขณะนั้นเป็นอาณานิคมของอังกฤษโดยมีหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยภายในประเทศ แทนข้าหลวงกองจับ และกองตระเวนชายขวา (ตำรวจกรมพระนครบาล กรมพระนครบาล คือ เวียงในจตุสดมภ์)

กองตำรวจที่ตั้งขึ้นใหม่นี้ในช่วงแรกๆ ในการว่าจ้างพวกแขก มลายูและแขกอินเดียมาเป็นตำรวจเรียกกองตำรวจนี้ว่ากองโปลิศคอนสเทเบิล ต่อมาเมื่อกิจการกรมกองตระเวนเข้าทางเรียบร้อยแล้ว จึงมีการปรับปรุงเครื่องแบบโดยให้มีตราหน้าหมวกคิดเป็นโลหะสีเงินรูปกลีบบัว หงาย มีรูปข้างสามเศียรอยู่ตรงกลาง ขอบมีอักษรไทยว่า กรมกองตระเวน ส่วนผ้าพันแข้งและหมวกของพลตระเวนก็ยังเป็นหงอนแดงแข็งคำ ไม่สวมรองเท้าอยู่อย่างเดิม ส่วนกำลังคนได้เปลี่ยนจากการว่าจ้างมาเป็นเกณฑ์พลเมืองตามพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารแทน

โดยหน้าที่สำหรับพลตระเวนนั้นในเวลากลางวันอยู่ประจำถนนที่เป็นทางแยก ซึ่งมีม้า มีรถม้า มีรถลาก ราษฎรเดินไปมามาก อยู่ประจำตรอก ประจำสถานที่ต่างๆ ที่มีผู้คนโคจรอยู่เสมอ จับโจรผู้ร้าย ระวังการวิวาท คับเพลิง ฯลฯ แล้วแต่จะมีเหตุการณ์เกิดขึ้น นอกจากนี้ยังมีกรารลาดตระเวนรักษาท้องถนนที่ลำน้ำโดยใช้เรือสำปั้นเป็นพาหนะ เวลากลางวันมีพลตระเวนลงเรือลำละ ๑-๔ คน พายเลียบไปตามริมฝั่งแม่น้ำลำคลอง เพราะสมัยก่อนยังใช้แม่น้ำลำคลองสัญจรไปมา โรงเรียนแพศต่างๆ มักอยู่ริมแม่น้ำลำคลอง จึงมีตลาดท้องน้ำ มีแพบ่อน มีโรงจิว โรงเล่นประจำ ในเวลากลางคืนเรือลาดตระเวนดังกล่าวจะเพิ่มพลตระเวนเป็น ๖-๘ คน (กรมศิลปากร. ๒๕๕๘. หน้า ๕๔)

รถเจ๊ก

รถลากในประเทศไทยหรือที่เรียกกันว่า รถเจ๊ก เพราะพาหนะประเภทนี้มีแต่คนจีน ที่ประกอบอาชีพรับจ้างลาก ตั้งเดิมเป็นของที่ผลิตขึ้นจากประเทศญี่ปุ่น ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีกลุ่มพวกพ่อค้านำมาน้อมเกล้าฯ ถวาย ต่อมาจึงโปรดฯ ให้ซื้อเข้ามาพระราชทานเจ้านาย และขุนนางผู้ใหญ่รวมทั้งการสั่งซื้อกันเองบ้าง โดยใช้เป็นพาหนะส่วนพระองค์และส่วนตัว แต่ที่สั่งมาใช้วิ่งรับส่งคนโดยสารและบรรทุกของนั้น ผู้สั่งเข้ามาเป็น

ภาพรถลากหรือรถเจ๊กที่ปรากฏในงานจิตรกรรม

คนแรกคือ นายช่องเซียง แซ่โง้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๗ ช่วงรัชกาลที่ ๕ เมื่อผู้คนนิยมกันมากขึ้น พระยาไชฎีกราชเศรษฐี (พุก) จึงตั้งโรงงานทำรถลากขึ้นในเมืองไทยโดยสั่งช่างมาจากเมืองจีน รถลากรับจ้างเริ่มมีบนถนนมากขึ้น จนกระทั่งจำเป็นต้องควบคุม จึงมีการตราพระราชบัญญัติรถลาก ร.ศ. ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔) ขึ้นโดยมีพระราชปรารภว่า

"กรุงเทพพระมหานครในทุกวันนี้ มีรถคนลากสำหรับรับจ้างคนโดยสาร และรับบรรทุกของเดินในถนนหนทางทวียิ่งขึ้นเป็นอันมาก แคร่รถที่ใช้กันไม่แข็งแรงมั่นคง แลไม่มีสิ่งสำหรับป้องกันอันตรายของผู้โดยสาร กับทั้งไม่สะอาดเรียบร้อยตลอดไปจนคนลากรถด้วย ย่อมเป็นที่รังเกียจรำคาญแก่ผู้ที่จะใช้รถหรือผู้เดินทางในท้องถนนร่วมกัน อีกประการหนึ่ง คนที่ลากรถนั้น บางทีรับคนโดยสารหรือรับบรรทุกสิ่งของที่มากหรือหนักเกินกำลังรถที่จะพาไปได้ จนเป็นเหตุเกิดอันตรายแก่คนโดยสารแลคนเดินทางกับทั้งรถ แลไม่เป็นความเรียบร้อยในท้องถนนอีกด้วย"

พระราชบัญญัติรถลากรัตนโกสินทร์ศก ๑๒๐ บังคับให้เจ้าของรถและคนลากรถต้องไปจดทะเบียน และนำรถมาตรวจสภาพต่อเจ้าพนักงาน ผู้จดทะเบียน ถ้าผู้ใดไม่ไปจดทะเบียนหรือใช้ใบอนุญาตสิ้นกำหนด หรืออุกฉกรรจ์เปลี่ยนแปลงเครื่องหมายรถฯ ผู้นั้นมีความผิดปรับเป็นเงินไม่เกินคราวละ ๕๐ บาท หรือจำคุกครั้งหนึ่งไม่เกิน ๒ เดือน

ภาพรถลากหรือรถเจ๊กในสมัยรัชกาลที่ ๕

สำหรับผู้ลากรถและการบรรทุก ให้ปฏิบัติดังนี้

ผู้ลากรถต้องมีเครื่องนุ่งห่มให้เรียบร้อย และมีเครื่องหมายตรงกับจำนวนเลขหมายของรถติดตัว ต้องเดินรถข้างถนน และหลีกเลี่ยงทางซ้ายของผู้ลาก ต้องจุดโคมไฟที่หน้ารถทั้งสองข้างในเวลากลางคืน ตั้งแต่พระอาทิตย์ตกจนถึงพระอาทิตย์ขึ้นต้องจอดรถพักรถตามที่เจ้าพนักงานได้กำหนดไว้ ให้รับผู้โดยสารได้ ๓ คนคือผู้ใหญ่ ๒ คน เด็กอายุไม่เกิน ๑๐ ขวบ ๑ คน ห้ามไม่ให้บรรทุกของโสโครก ห้ามไม่ให้บรรทุกสัตว์มีชีวิต เช่น สุนัข เกะ และ แพะ เป็นต้น ห้ามไม่ให้บรรทุกคนโดยสารที่เป็นโรคติดต่อ ห้ามไม่ให้บรรทุกศพคน ส่วนที่เกี่ยวกับผู้โดยสาร พระราชบัญญัตินี้ได้แบ่งไว้ว่า ถ้าทุบตีหรือทำร้ายคนลากรถ ฯลฯ หรือทำอันตรายรถ หรือผู้โดยสารไม่ยอมให้ค่าโดยสารหรือค่ารถบรรทุก เจ้าพนักงานกองตระเวนจะต้องระงับเหตุ จับกุมส่งฟ้องศาลให้พิจารณาลงโทษเฉพาะ โดยกำหนดไว้ว่า ถ้าไม่ให้ค่าโดยสาร จะต้องถูกปรับไหม เป็นเงินไม่เกิน ๔ บาท พร้อมทั้งเงินค่าโดยสารอีกต่างหากด้วย

มาตรา ๑๖ เมื่อเจ้าพนักงานผู้ตรวจรถลาก หรือเจ้าพนักงานในกรมกองตระเวน ได้เห็นรถลากคันใด ซึ่งเที่ยวรับจ้างอยู่ มีอาการอันไม่สมควร ตัวอย่างดังต่อไปนี้คือ

ข้อ ๔ ถ้าผู้ลากรดทิ้งผู้โดยสาร ในที่ไม่สมควรก่อนสิ้นระยะทาง อันได้สัญญากัน ก็คือ

ข้อ ๕ ถ้าผู้ลากรดเรียกเงินค่าจ้างเกินกว่าอัตรา หรือใช้คำหยาบช้า หรือประพฤติกิริยา
หยาบคายต่อผู้โดยสาร ก็คือให้เจ้าพนักงานผู้ตรวจ หรือเจ้าพนักงานกรมกองตระเวน มีอำนาจ
ที่จะเกาะผู้ลากรดนั้นมาตีเคียนเรียกเงินประกันครั้งหนึ่งไม่เกิน ๔ บาท อย่าให้ประพฤติด
เช่นนั้นอีกภายในหนึ่งเดือนจึงคืนเงินให้ สำหรับอัตราค่าโดยสาร ระยะทางภายใน ๒๕ เส้น
คนเดียว ๔ อัฐ สองคน ๖ อัฐ ระยะทาง ๕๐ เส้น คนเดียว ๖ อัฐ สองคน ๘ อัฐ ระยะทาง
๗๕ เส้น คนเดียว ๘ อัฐ สองคน ๑๐ อัฐ ถ้าเกินกว่านั้น ภายในชั่วโมงละ ๔ อัฐ รดลากหรือ
รดเจ๊กนี้ ให้บริการตามท้องถนนตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๗ จนกระทั่งเลิกใช้ตามกฎหมายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘
ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง (กรมศิลปากร. ๒๕๕๘. หน้า ๕๖)

กรมล้อมพระราชวัง

กรมล้อมพระราชวังมีคู่กันมากับกรมรักษาพระองค์ตั้งแต่สมัยอยุธยา สารานุกรม
ประวัติศาสตร์ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๑ อธิบายว่า ในสมัยอยุธยา กรมล้อมพระราชวัง
เป็นกรมฝ่ายพลเรือน สังกัดกรมวัง มีจางวางกรมเป็นผู้บังคับบัญชา กรมล้อมพระราชวังเป็น
กรมขนาดใหญ่ แบ่งเป็น ๒ กรม คือ กรมล้อมพระราชวังซ้าย และกรมล้อมพระราชวังขวา
ทำหน้าที่รักษาพระองค์พระมหากษัตริย์ รักษาป้อมกำแพงพระราชวัง เป็นพนักงานยิงปืนบอก

ภาพกรมล้อมพระราชวัง

เวลาและบอกเหตุไฟไหม้ รวมทั้งทำงานด้านการช่างทั้งหลาย ไฟรพลในกรมนี้ไม่ออกรบ เพราะมีหน้าที่สำคัญคือการรักษาความปลอดภัยแก่พระมหากษัตริย์

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กรมล้อมพระราชวังยังคงเป็นหน่วยงานฝ่ายพลเรือนที่ทำหน้าที่ของทหารเหมือนในสมัยอยุธยา ผู้ดำรงตำแหน่งเจ้ากรมมักมาจากฝ่ายทหารและต้องมีความรู้ทางช่างด้วย ไฟรพลในสังกัดกรมล้อมพระราชวังมีเป็นจำนวนมากและไม่มีการเปิดเผยบัญชีคนที่แน่ชัด เพื่อเป็นกำลังพลของพระมหากษัตริย์ เมื่อไฟรพลมีจำนวนมากขึ้นจนเกินกว่าจะใช้เข้าเวรประจำการ จึงมีการโอนไฟรพลไปสังกัดในฝ่ายกรมทหารแยกจากกรมล้อมพระราชวัง ต่อมา ในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีการปรับปรุงการทหารและโปรดเกล้าฯ ให้กรมล้อมพระราชวังรวมกับกรมทหารหน้าใน พ.ศ. ๒๔๑๔ จนถึง พ.ศ. ๒๔๒๗ ให้แยกออกจากกรมทหารหน้า มาเป็นกรมอิสระ ผูกหัดแบบยุโรป เรียกว่า กรมทหารล้อมวัง ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๓๐ โอนมาขึ้นกับกรมยุทธนาธิการ และใน พ.ศ. ๒๔๓๕ มาสังกัดกระทรวงกลาโหม ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๔๒ เปลี่ยนเป็นกรมทหารราบที่ ๑๑ และได้รับโปรดเกล้าฯ ให้เป็นหน่วยทหารรักษาพระองค์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๒ มาจนปัจจุบัน (กรมศิลปากร. ๒๕๔๘. หน้า ๕๗)

เสารงและธงช้างเผือก

ธงที่ประดับอยู่เป็นยอดเสาคือธงช้างเผือกซึ่งถือกำเนิดขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อสยามได้ทำหนังสือสัญญาเปิดการค้าขายกับชาวตะวันตกใน พ.ศ. ๒๓๘๘ จึงมีเรือสินค้าของประเทศต่างๆ ในยุโรปและอเมริกาเดินทางเข้ามาค้าขายมากขึ้น และมีสถานกงสุลตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ สถานที่เหล่านั้นล้วนชักธงชาติของตนขึ้นเป็นสำคัญ

ภาพธงช้างเผือกซึ่งเป็นธงชาติอย่างเป็นทางการของสยามตามพระราชบัญญัติธงรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๘

จึงจำเป็นต้องมีองศาชาติที่แน่นอน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า ธงสีแฉ่งที่เรือสินค้าไทยใช้อยู่ในช้ำกับประเทศอื่น ยากแก่การสังเกตจึงไม่สมควรใช้อีกต่อไป คราวนี้ธงอย่างเรือหลวงเป็นธงชาติ แต่โปรดให้เอารูปจักรออกเสีย เพราะเป็นเครื่องหมายเฉพาะพระเจ้าแผ่นดินคงไว้แต่รูปช้างเผือกอยู่กลางธง แฉ่ง ในระหว่างรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการออกพระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงหลายครั้ง คือพระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม ร.ศ. ๑๑๐ พระราชบัญญัติธงรัตนโกสินทรศก ๑๑๖ และเป็นรูปช้างเผือกไม่ทรงเครื่องหันหน้าเข้าเส้าซึ่งเป็นรูปแบบธงชาติสยามอย่างเป็นทางการ จนกระทั่งเปลี่ยนมาใช้ธงไตรรงค์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ภาพชุดราชปะแตน (Raja Pattern)

ชุดราชปะแตน

ชุดราชปะแตน เป็นชุดที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริขึ้นจากเมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินเสด็จประพาสชาวและสิงคโปร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖ เพื่อทอดพระเนตรความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมือง และโปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงเครื่องแต่งกายของข้าราชการสำนักที่ตามเสด็จฯ โดยให้หุงผ้าดั้งเดิม แต่ให้สวมถุงน่องรองเท้าอย่างฝรั่ง และให้สวมเสื้อชั้นนอกคอแบะผูกผ้าผูกคอ ต่อมาเมื่อเสด็จฯ ประพาสอินเดีย และพม่า เมื่อพ.ศ. ๒๔๑๕ จึงได้โปรดฯ ให้ช่างในเมืองกัลกัตตา ตัดฉลองพระองค์ตามพระราชดำริ คือเป็นเสื้อคอปิด มีกระดุมตลอดคอตั้งแต่คอ เพื่อที่จะไม่ต้องสวมเสื้อข้างในเมื่อสวมในเมืองไทย ชุดราชปะแตนจึงได้ถือกำเนิดขึ้นเพราะทรงเล็งเห็นว่าเสื้อนอกของฝรั่งใส่แล้วร้อน เพราะต้องมีเสื้อในและผ้าผูกคอ จึงทรง

คิดแบบเป็นฉลองพระองค์ คอปิด กระจุกม ๕ เม็ด ไม่ต้องสวมเสื้อด้านในเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ขณะดำรงตำแหน่งนายราชานัดยานุหารว่าที่เจ้าหมื่นศรีศรีรักษ์ เป็นผู้คิดคามเสด็จฯ ในฐานะราชเลขาณูการได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต คิดชื่อถวายโดยนำภาษามคธมาบวกกับภาษาอังกฤษว่า "ราชแพทเทิร์น" (Raja + Pattern) แปลว่า เสื้อแบบหลวงแต่สำเนียงไทยนานเข้าก็เพี้ยนกลายเป็น "ราชปะแตน" ไปเสื้อราชปะแตนนี้ ต่อมาเป็นเสมือนเครื่องแบบของข้าราชการพลเรือน โดยส่วนมากสวมกับผ้าถุงโจงสีกรมท่า ผ้าถุงโจงนั้นเรียกกันสั้นๆ ว่า "ผ้าม่วง" หากไม่ถุงไปทำงานก็ถุงผ้าม่วงสีต่างๆ กับเสื้อราชปะแตน ซึ่งบางที่ตัดด้วยแพรบ้าง ผ้าลายบ้าง ต่อมาไม่สวมแต่เฉพาะกับผ้าม่วง หากแต่สวมกับกางเกงแพรด้วย ชุดรูปแบบนี้เป็นที่นิยมอยู่นานจนถึงยุคต้นเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ จากนั้นเมื่อมีการประกาศใช้กฎหมายวัฒนธรรมในช่วงทศวรรษที่ ๒๔๘๐ ซึ่งมีการห้ามถุงผ้าม่วง และกางเกงแพร ความนิยมในเสื้อราชปะแตนจึงพลอยลดลงคามไปด้วย (กรมศิลปากร. ๒๕๕๙. หน้า ๖๐)

ทหารมะริน

"ทหารมะริน" ตามคำในภาษาไทยมีความหมายตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า MARINES ทหารมะรินตามความหมายของต่างประเทศหมายถึงเหล่าทหารเรือ ที่ปฏิบัติหน้าที่ในการรบอย่างทหารบก โดยให้เป็นการประจำในเรือรบ ตามป้อมค่ายชายทะเลและตามฐานทัพเรือ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เริ่มการแบ่งแยกกำลังรบทางเรือออกจากกำลังรบ

ภาพทหารมะริน ๕

ทางบก โดยทหารเรือในสมัยนั้นมีอยู่ ๒ แห่งคือ ทหารเรือวังหน้า ขึ้นอยู่ในบังคับบัญชาของ เจ้าพระนาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) และเนื่องจากท่านอยู่ในฐานะสมุหพระกลาโหม จึงดูแลกรมเรือกลไฟที่ขึ้นกับ สมุหพระกลาโหมใหม่ว่า "กรมอรสมุพล" ในปี พ.ศ.๒๔๒๘ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จทิวงคต ทหารฝ่ายพระราชวังบวร ทั้งทหารบกและทหารเรือ ได้ถูกยุบเลิกไป ทำให้ทหารเรือในขณะนั้น มี ๒ ส่วนใหญ่ ๆ คือกรมเรือพระที่นั่งขึ้นตรงกับ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และกรมอรสมุพลขึ้นตรงกับสมุหพระกลาโหม กรมอรสมุพลมีทั้ง กองเรือรบและเรือพระที่นั่งกลไฟ และมีกองทหารบกสำหรับเรือรบ เรียกว่าทหารมะรินซึ่งมี จำนวนไม่มากนัก ส่วนใหญ่จัดเป็นกองเกียรติยศในเวลาขึ้นบก (กรมศิลปากร. ๒๕๕๘. หน้า ๖๒)

เรือ

คำว่า เรือ นั้น เรายังจะหมายถึงที่อยู่อาศัยซึ่งสร้างด้วยไม้เป็นส่วนใหญ่ที่พักอาศัยของคนไทยที่ปลูกสร้างด้วยไม้ซึ่งเรียกว่าเรือนไทยนั้น มีอยู่ ๒ ประเภท คือ "เรือนเครื่องสับ" "เรือนเครื่องผูก" เรียกตามวิธีการสร้างเรือนและวัสดุที่ใช้

"เรือนเครื่องผูก" คือ เรือนที่ใช้ไม้จริงเป็นเสารองรับน้ำหนักส่วนโครงสร้างใช้ไม้ไผ่กับจากเป็นส่วนใหญ่ และ เครื่องเรือนอื่น ๆ ใช้วัสดุที่หาได้ง่ายตามธรรมชาติ เช่น จาก หนุ่ฉาคา แฝก ไม้ไผ่ เป็นต้น ประกอบด้วยการผูกมัดเข้าไว้ด้วยกัน โดยใช้วิธี ตอก-ผูก-ยึด-ตรึง จะพบเห็นเรือนเครื่องผูกตามชนบทในท้องถิ่นห่างไกลหรือตามพื้นที่เกษตรกรรม โดยทั่วไปไม่ใหญ่โตมากนัก

ภาพเรือนเครื่องผูก

ภาพเรือนเครื่องสับ

ปลูกสร้างตามอัศภภาพเท่าที่ความจำเป็นจะมีและเท่าที่ฐานะผู้อยู่อาศัยจะสามารถแสวงหาได้ เมื่อฐานะดีขึ้นจึงขยายขยายปลูกเรือนเครื่องสับ อย่างไรก็ตามในอดีตผู้คนส่วนใหญ่มักจะอาศัยอยู่ในเรือนประเภทนี้ (กรมศิลปากร. ๒๕๕๘. หน้า ๖๗)

"เรือนเครื่องสับ" หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เรือนฝากระดาน บรรดาไม้จะต้อง เลื่อย-ฉาก-สับ-ไส เรือนเครื่องสับนี้เป็นเรือนไทยที่สร้างด้วยฝีมือ เรือนประเภทนี้ไม่ใช่ตะปูแม้แต่ตัวเดียว วิธีก่อสร้างนั้นโครงสร้างส่วนใหญ่รวมทั้งฝาใช้วิธีเข้าปากไม้ เพื่อให้ไม้ตั้งแต่ ๒ ชั้นยึดกัน การเข้าปากไม้มีทั้งที่ใช้เคียวไสในรูเคียว และวิธีให้ปากไม้วางสับกัน หากต้องใช้ตะปูบ้างจะใช้ตะปูจีนหรือสังฆานร หรือสลักยึดพริ้งกับเสาการประกอบเครื่องเรือนทั้งหมดที่เป็นไม้จริงจะนิยมใช้ไม้สักเพราะมีความคงทนอายุการใช้งานยาวนานส่วนเสาเรือนนิยมใช้ไม้เต็ง ไม้รัง และไม้แดง

เกวียน

เกวียน เป็นพาหนะเค้นทางการเดินทางบนบกที่มีความสำคัญในสมัยโบราณ เนื่องจากไม่มีถนนการขนส่งปริมาณมากจึงไม่สะดวกนักแต่เกวียนที่ใช้วัวเป็นแรงงานในการลากก็สามารถข้ามผ่านภูมิประเทศได้หลายรูปแบบทั้งแห้งและชื้นแฉะ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นการค้าแบบกองเกวียนเป็นการค้าที่สำคัญโดยเฉพาะการค้ากับหัวเมืองในภาคอีสานซึ่งมีเมืองนครราชสีมาเป็นจุดรวบรวมสินค้าเรียกว่า ค่านเกวียน และเส้นทางของขบวนเกวียนที่สำคัญ ชาวโคราชนิยม

ภาพเกวียน

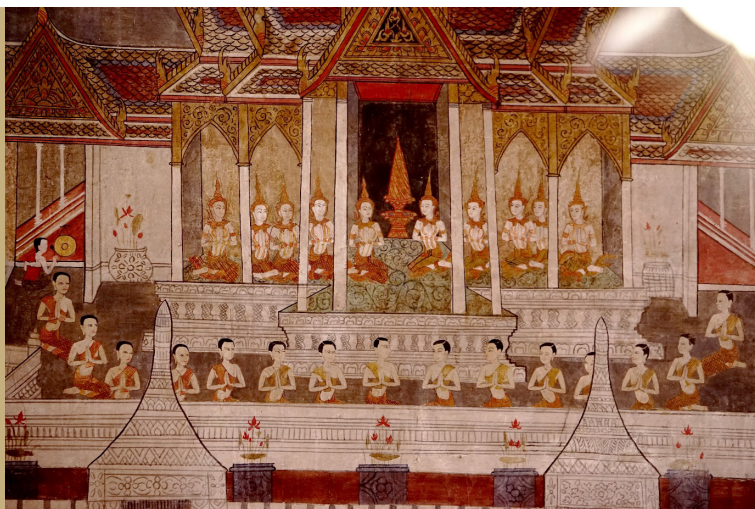

ใช้เกวียนสำหรับการเดินทางไกลๆ โดยเฉพาะการเดินทางที่ต้องบรรทุกสินค้าไปมาระหว่างเมือง การเดินทางแต่ละครั้งจะจัดเป็นขบวนใหญ่ เรียกว่า "กองคาราวานเกวียน" เพื่อจะได้สามารถบรรทุกสินค้าไปขายคราวละมากๆ และเพื่อความปลอดภัยจากโจรผู้ร้ายในกองเกวียนจะมีผู้ดูแล เรียกว่า "นายฮ้อย" สินค้ากองเกวียนที่ส่งไปขาย มักเป็นของป่า ครั่ง นุ่น หนังสัตว์ เขาสัตว์ เกลือสินเธาว์ และสินค้าที่มาจากภาคกลาง เช่น ฝ้ายดิบ ยารักษาโรค เป็นต้น นอกจากนี้กองเกวียนยังบรรทุกสินค้าจากหัวเมืองต่างๆ ทั้งลาวและเขมร เช่น โคน กระบือ กระวาน ไหม กายาน แพรญวน พลอยแดง คีบูก อี๊กค้วย

พนักงานฝ้ายใบ

ในสมัยโบราณสตรีที่ปฏิบัติราชการถวายองค์พระมหากษัตริย์ และดูแลกิจการในเขตพระราชฐาน เช่น รับผิดชอบกิจประจำวันของพระมหากษัตริย์ พระมเหสี เทวี ตลอดจนดูแลรักษาพระที่นั่งพระตำหนักอันเป็นที่ประทับในเขตพระราชฐานรวมทั้งการประกอบพระเครื่องคัน (พระกระยาหาร) ต่าง ๆ ตั้งแต่โบราณสมัยกรุงศรีอยุธยา อาจแบ่งตำแหน่งข้าราชการฝ้ายใบ ออกได้เป็น ๔ ระดับ มีบรรดาศักดิ์ ศักดินา และหน้าที่ต่างกัน ตามความสำคัญในหน้าที่ราชการ คือ

ระดับที่ ๑ มีบรรดาศักดิ์เป็น "ท้าว" เรียกกันว่าในสมัยนั้นว่า "คุณท้าว" โดยมีราชทินนาม ต่อท้ายบรรดาศักดิ์ทุกตำแหน่ง เช่น ท้าววรจันทร์ เป็นหัวหน้าท้าวนางทั้งปวง บังคับบัญชาทั่วไป

ภาพพนักงานฝ้ายใบ

ในราชสำนักฝ่ายใน ตลอดจนมีหน้าที่ตักเตือนว่ากล่าวพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน และพระสนม
กำนัล ต่อมาในภายหลังได้มีการตั้งตำแหน่ง ท้าววรคณานันท์ เพิ่มเติม เป็นตำแหน่งท้าวนาง
สูงสุด ในข้าสำนักฝ่ายใน ทำหน้าที่ดูแลปกครองข้าราชการสำนักฝ่ายใน ต่างพระเนตรพระกร
รณ ขึ้นตรงต่อเสด็จอภิตี ซึ่งในภายหลังการปรับโครงสร้างของข้าราชการสำนักฝ่ายใน มีผลทำให้
ตำแหน่งท้าววรจันทร์ มีอำนาจบังคับบัญชาราชการรองลงมาจากท้าววรคณานันท์ โดยจาก
ตำแหน่งท้าววรจันทร์ลงไปจะมีตำแหน่งท้าวนางอีก ๔ ตำแหน่ง ได้แก่ ท้าวสมศักดิ์ ว่าการ
พนักงานทั้งปวง เช่นในแผนกจัดเครื่องพระสุธารส และพระศรี เครื่องนมัสการ ดูแลหออพระและ
ปูชนียสถานในราชสำนักฝ่ายใน ท้าวอินทรสุริยา ว่าการห้องเครื่องวิเสท ท้าวศรีสัจจา ว่าการ
โขนจำที่ควบคุมประตู่วัง และอารักขาทั่วไป ท้าวทรงกันดาร เป็นผู้บัญชาพระคลังใน

ระดับที่ ๒ มีศักดิ์รองจากคุณท้าวคือ "คุณเฒ่าแก่" ไม่มีบรรดาศักดิ์และราชทินนามเฉพาะ
คงเรียกค่านานามว่า "คุณเฒ่าแก่" คอคำหน้าชื่อของตนเอง โดยที่ "คุณเฒ่าแก่" มีด้วยกัน
๒ ประเภท

ประเภทแรก คือ เคยเป็นเจ้าของในรัชกาลก่อน ๆ เรียกว่า เจ้าจอมเฒ่าแก่ มีหน้าที่ฝึกหัด
ข้าราชการสำนักฝ่ายใน ประเภทที่สอง คือ ที่มีได้เป็นเจ้าจอม เรียกว่า "คุณเฒ่าแก่" มีหน้าออกไป
ประสานกิจการต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับฝ่ายหน้า (ข้าราชการที่เป็นผู้ชาย)

ระดับที่ ๑ มีศักดิ์รองจาก "คุณเฒ่าแก่" ลงไปคือ "จ่า" มีราชทินนามตามตำแหน่งด้วย

ระดับที่ ๔ เป็นเสมียน-พนักงาน (พนักงานผู้มีหน้าที่รักษาพระทวารประตู่วัง และดูแล
รักษาความเรียบร้อยในเขตพระราชฐานเรียกว่า "โขน")

ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีการตรากฎหมายซึ่งเรียกว่า พระไอยการตำแหน่ง
นาพลเรือน กำหนดศักดิ์คนผู้ดำรงตำแหน่งข้าราชการฝ่ายใน ซึ่งใช้ต่อมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์
ว่าตำแหน่งใดควรมีสักคตินาเท่าไร และมีราชทินนามว่าอย่างไร ตัวอย่างเช่น ท้าววรจัน สักคตินา
๑๐๐๐ เป็นที่สมเด็จพระพี่เลี้ยง (หมายถึง พระพี่เลี้ยงกษัตริย์หรือพระราชโอรส-ธิดาชั้นสมเด็จพระ
เจ้าฟ้า) ท้าวอินสุเรนทร์-ท้าวศรีสุจจาจัน-ท้าวอินทรเทวี-ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ๔ ตำแหน่งนี้เป็น
พระสนมเอก สักคตินาคนละ ๑๐๐๐ ท้าวสมศักดิ์-ท้าวโสภณ ๒ ตำแหน่งนี้ทำหน้าที่ฉลองพระโอษฐ์
เชิญพระราชโองการพระราชกระแสด แฉ่งค่อไปยังรับบรมราชโองการหรือผู้รับ รับสั่งนั้น ๆ
ท้าวศรีสัจจา มีหน้าที่ยั้งคั้งบัญชาจำโขนทวารบานไพชยนต์ (ผู้รักษาประตูพระที่นั่งและ
พระราชวัง) สักคตินา ๑๐๐๐ ท้าวอินทรสุริยา ว่าการวิเสทหลวง สักคตินา ๑๐๐๐ ท้าวทรงกันดารมีหน้าที่
ที่ยั้งคั้งบัญชาคลังเงิน-ทอง ผ้าแพรพรรณ เครื่องทองขาว เครื่องทองเหลือง สักคตินา ๘๐๐ นาง
เฒ่าแก่ หรือ คุณเฒ่าแก่ มีหน้าที่ยั้งคั้งบัญชาควบคุมการปฏิบัติงานของโขนทวารบานไพชยนต์
ในตำแหน่งรองท้าวศรีสัจจาถือสักคตินา ๖๐๐ จ่าก่อนแก้ว-จ่าก่อนทอง-จ่าราชภักดี-จ่าศรีพรหม
๔ ตำแหน่ง ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าโขน ดูแลรักษาพระทวารประตู่วัง และดูแลรักษาความสงบ

เรือบร็อยโนเขตพระราชฐานชั้นในถือศักดิ์นา ๔๐๐ ท้าวเทพภักดี-ท้าวทองพยศ-ท้าวทองกิบม้า-ท้าวอินทกัลยาท้าวมังศรี-ท้าวนางทั้ง ๖ นี้มีหน้าปฏิบัติกรอยู่ในวิเสทหลวงถือศักดิ์นา ๔๐๐ ปฏิบัติงานขึ้นตรงในบังคับบัญชาท้าวอินสุริยา พนักงานโขน-นายประทุ-เสมียน ถือศักดิ์นา ๘๐ ข้าราชการฝ่ายใน ในพระราชสำนักตามทำเนียบที่กล่าวมาในข้างต้นนี้ในปัจจุบันไม่มีแล้วคงมีแต่ตำแหน่งตามระบบราชการทั่วไป คือ ตำแหน่งหัวหน้าแผนก ประจำแผนก และพนักงาน ประจำแผนก และพนักงาน ส่วนการให้บรรดาศักดิ์เป็นท้าวนางนั้นยกเป็นบรรดาศักดิ์ สำหรับพระราชทานสตรีที่มีความสำคัญเป็นพิเศษบางท่านเท่านั้น (กรมศิลปากร. ๒๕๕๘. หน้า ๖๘)

เรือกลไฟ

ตั้งแต่สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี กิจกรรมทางการค้าโดยเฉพาะการค้าทางทะเลถือเป็นรายได้ทางเศรษฐกิจที่สำคัญของอาณาจักรที่เติบโตขึ้นอย่างต่อเนื่องโดยเรือที่นิยมใช้ในการขนส่งสินค้าทางทะเลส่วนมากเป็นเรือสำเภาแบบจีน ซึ่งส่วนใหญ่ต่อที่กรุงเทพฯ โดยปรากฏหลักฐานว่าในน้ำขนาด ๑๐๐๐ ตัน ได้ถึงปีละ ๖-๘ ลำ ในขณะที่เดียวกันการค้ากับชาติตะวันตกที่ขยายตัวมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ ก็ส่งผลให้เทคโนโลยีการต่อเรือและเดินเรือแบบตะวันตกหลังไหลเข้ามาเช่นกัน ทั้งนี้ด้วยการประดิษฐ์เครื่องจักรไอน้ำและนำมาใช้เป็นเครื่องยนต์ของเรือกลไฟ ทำให้เรือเหล่านี้มีประสิทธิ ภาพมากกว่าเรือสำเภาที่มีมาแต่เดิมจนเริ่มเข้ามาแทนที่อย่างรวดเร็ว จนเป็นที่มาของพระราชดำริให้มีการสร้างเจดีย์ที่มีฐานเป็นเรือสำเภา

ภาพเรือกลไฟ พาหนะสัญจรระหว่างประเทศและเมืองชายทะเลในสมัยรัชกาลที่ ๕

ขึ้นที่วัดยานนาวา เพื่อให้คนรุ่นหลังได้เห็นรูปแบบของเรือสำเภาแบบเก่าที่เคยใช้งานกันมา จากนั้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สยามได้เริ่มยุคเรือกลไฟอย่างเต็มตัวพร้อมพยายามที่จะสร้างเรือกลไฟด้วยตนเองโดยมีตัวเรือค่อด้วยไม้ และสั่งนำเข้าเครื่องจักรไอน้ำมาจากต่างประเทศ นอกจากนี้ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ยังมีการเปิดเส้นทางเดินเรือกลไฟจากกรุงเทพฯ ไปยังเมืองท่าที่สำคัญหลายแห่ง เช่น กวางตุ้ง สิงคโปร์ ชัวเถา โดยเป็นการเข้ามาลงทุนกิจการของชาวตะวันตก บริษัทเดินเรือที่สำคัญ ได้แก่ บริษัทเดินเรือของชาวอังกฤษ เคนมาร์ก และเยอรมัน (กรมศิลปากร. ๒๕๕๘. หน้า ๖๘)

อดีตพุทธเจ้าในงานจิตรกรรมฝาผนัง

คติความเชื่อเรื่องอดีตพุทธเจ้าที่ปรากฏชัดเจนในงานจิตรกรรมซึ่งแพร่หลายในดินแดนประเทศไทย จำนวนอดีตพุทธเจ้าในงานศิลปกรรมได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาซึ่งสอดคล้องกับเนื้อความในคัมภีร์พุทธเถรวาท ดังนั้นงานศึกษาจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทยจึงอธิบายภาพพระพุทธรูปจำนวนมากไว้อย่างกว้างๆ ว่าหมายถึงอดีตพุทธเจ้า ภาพอดีตพุทธเจ้าซึ่งเป็นภาพพระพุทธรูปเจ้าในพระบฏและสมุทภาพส่วนมากเป็นภาพพระโคตมพุทธเจ้าพระองค์เดียว หรือ

ภาพอดีตพุทธเจ้าบนจิตรกรรมฝาผนังวัดธรรมิการาม

ภาพพระพุทธรูปเจ้า ๕ พระองค์ และ ๖ พระองค์ แต่ภาพและเรื่องราวที่เขียนในพระภูมุนั้นแสดงเรื่องราวของพระโคตมพุทธเจ้าเป็นสำคัญ เช่น ตอนโปรดพุทธมารคาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตอนเสด็จจากดาวดึงส์ลงมายังเมืองสังกัสสะ และเรื่องราวในทศชาติและพระมาลัย สำหรับภาพอดีตพุทธเจ้าที่นิยมคือภาพพระพุทธรูปเจ้า ๕ พระองค์ในภัทรกัป ได้แก่ พระกุกสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ พระโคตมะ และพระศรีอริยเมตไตรย์ ซึ่งสอดคล้องกับคติความเชื่อพระพุทธรูปเจ้า ๕ พระองค์ในตำนาน ส่วนที่พบภาพพระพุทธรูปเจ้าตามคติความเชื่อเรื่องพุทธเจ้า ๖ พระองค์ที่วัดชุมพลนิกายาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา หมายความว่าได้ถึงอดีตพุทธเจ้าจำนวน ๖ พระองค์ตามคติบูชาพระพุทธรูปเจ้าหลายพระองค์ ภาพพระพุทธรูปเจ้าจำนวนมากที่ปรากฏในงานจิตรกรรมกำหนดอายุเก่าแก่สุดในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๐ และเป็นที่นิยมจนถึงราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ที่งานศิลปกรรมได้รับอิทธิพลจากความคิดและรูปแบบศิลปกรรมตะวันตก คติความเชื่ออดีตพุทธเจ้าตามคติพุทธเถรวาทที่เน้นจำนวนอดีตพุทธเจ้าเกี่ยวข้องกับประวัติของพระโคตมพุทธเจ้าหรือการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในทางใดทางหนึ่ง ซึ่งเรื่องราวและจำนวนสอดคล้องกับคัมภีร์เถรวาททั้งสายที่ตามแนวทางพุทธวงศ์และที่มึความเห็นไปทางพุทธมหายาน ซึ่งมีจำนวนที่นับได้ ๗ พระองค์ ๖ พระองค์ ๒๔ พระองค์ ส่วนจำนวนนอกจากนี้สื่อความได้ถึงพระพุทธรูปจำนวนมากและไม่อาจประมาณนับได้ที่อุบัติขึ้นมาแล้วในอดีตและจะอุบัติขึ้นในอนาคตนั่นเอง

การบอกเวลา

ในอดีตวัดและวังต่างๆ มักจะ "ย่ำกลอง" หรือ "ย่ำฆ้อง" "ย่ำระฆัง" เพื่อบอกเวลาให้ชาวบ้านรู้ เพราะในสมัยก่อน นาฬิกาถือเป็นสิ่งประดิษฐ์สมัยใหม่ที่หายากและราคาแพงจึงมักจะมีเฉพาะตามวัดและตามวังเท่านั้น ด้วยเหตุนี้พระสงฆ์หรือเจ้าหน้าที่จึงต้องกลองหรือฆ้องระฆังเป็นสัญญาณบอกให้ทราบเวลาเป็นระยะๆ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพได้ทรงอธิบายไว้ในหนังสือ "นิทานโบราณคดี" ตอนหนึ่งว่า "...ที่เมืองพาราณสี...ก็เรียกเวลา ๖ นาฬิกาเข้าว่า "ย่ำรุ่ง" คำที่พูดว่า "ย่ำ" คงมาจากย่ำฆ้องระฆังนั่นเอง แต่ฉันยังไม่มาแต่ก่อนว่าเหตุใดจึงตีย่ำ เมื่อได้ฟังอธิบายที่เมืองพาราณสีก็เข้าใจสมซาบในทันทีว่า "ย่ำ" เป็นสัญญาณเรียกคนเปลี่ยนยาม เห็นว่าประเพณีไทยแต่โบราณ เวลากลางวันให้นอนอยู่ตามผลัดละ ๖ ชั่วโมง นาฬิกา แต่กลางคืนผลัดละ ๓ นาฬิกา และยังแลเห็นสว่างต่อไปอีกด้วยประเพณีตีระฆังยามที่พระบรมมหาราชวัง กรุงเทพฯ เมื่อตีย่ำระฆัง แล้วมีคนเป่าแตรงอน และเป่าปี่ตีมโหรีทักประโคมต่อไปอีกพักหนึ่ง..." แม้ในสมัยรัชกาลที่ ๔ จะมีการตั้งหอนาฬิกาขึ้นภายในพระบรมมหาราชวังแต่ก็อาจมีบางจุดที่เห็นเวลาบนนาฬิกาได้ไม่ชัดเจน ดังนั้นการบอกเวลาด้วยสัญญาณเสียงจึงยังมีการใช้งานอยู่ เพราะสามารถบอกเวลาที่อ้างอิงจากนาฬิกาได้ทั่วถึงและกว้างขวางกว่าในยุคที่นาฬิกาพกประจำตัวยังไม่มีการใช้งานอย่างแพร่หลาย" (กรมศิลปากร. ๒๕๕๘. หน้า ๗๒)

ภาพการบอกเวลาด้วยการย่ำมือ

จิวร

จิวรลายดอกพิทูลนั้น ช่วงทอผ้าสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ได้ทำเลียนแบบผ้าฝรั่งที่ทอเป็นดอกเล็ก ๆ ลายคล้ายดอกพิทูล ชาวบ้านจึงเห็นเป็นของแปลก ประณีต มีราคาสูงค่า ต่อมาผู้มีศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงได้ตัดย้อมเป็นจิวรดวายพระเถระชั้นผู้ใหญ่ และพระภิกษุผู้มีความรู้ ก่อนจะเริ่มหายไปเมื่อผ้าสบงจิวรต่างๆถูกผลิตเพื่อขายเชิงพาณิชย์มากขึ้น และความนิยมในการทอผ้ามาเป็นจิวรดวายพระลดน้อยลง แม้จิวรลายดอกพิทูลจะถูกมองจากพระสงฆ์ฝ่ายเคร่งครัดว่าเป็นการอวดความหรูหราของบรรดาพระภิกษุอยู่ในเมืองหลวง แต่ก็ไม่ได้ถือว่าผิดพระวินัยแต่อย่างใด เนื่องจากผ้าที่พระวินยอนุญาตให้นำมาตัดเย็บเป็นจิวรมี ๖ ประเภท คือ

๑. ผ้าเปลือกไม้ เช่นผ้ามัสนลิน ผ้าลินิน
๒. ผ้าฝ้าย
๓. ผ้าไหม หรือผ้าแพรว
๔. ผ้าขนสัตว์
๕. ผ้าป่าน
๖. ผ้าฝ้ายแกม ทั้ง ๕ อย่างที่กล่าวมา เช่นผ้าฝ้ายแกมไหม เป็นต้น

ทั้งนี้ ผ้าที่มาจากวัสดุต้องห้ามมิให้นำมาทำจิวร ได้แก่ผ้าคารองหนังสือ และผ้ากัมพลที่ทอจากผมมนุษย์ หลักฐานเรื่องสีของผ้าจิวรพระภิกษุไทยสมัยโบราณจะเห็นได้จากภาพในจิตรกรรมฝาผนังและจิตรกรรมในสมุดไทยโบราณ ตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมาจนถึงสมัย

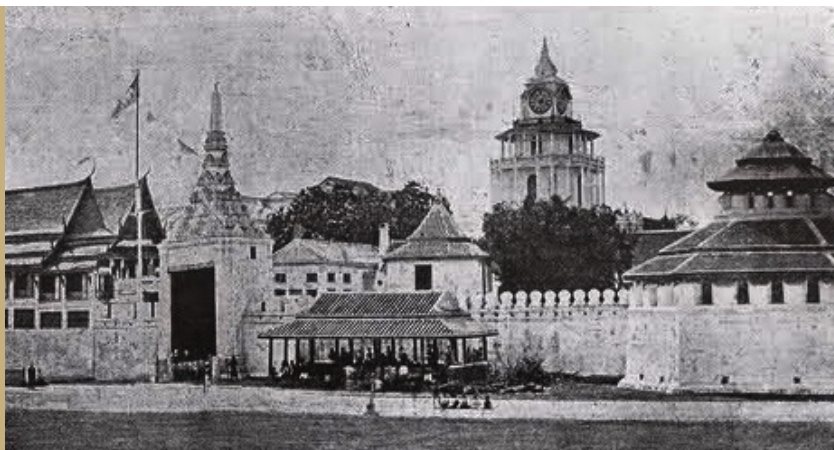

ภาพผ้าจีวรลายดอกพิบูล

รัตนโกสินทร์ สีที่ปรากฏ คือสีเหลืองคล้ำหรือออกไปทางเจือด้วยสีน้ำตาลแดง ปัจจุบันจีวรพระ ย้อมด้วยสีวิทยาศาสตร์สีจีวรจึงแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มคือสีเหลืองอมส้มหรือสีเหลืองอมน้ำตาล หรือสีกรัก ส่วนสีที่มีข้อกำหนดห้ามใช้เป็นสีจีวรคือ สีคราม สีเหลืองสด สีแดง สีบานเย็น สีฝาง สีแสด สีชมพู และสีคำ ทั้งห้ามใช้ผ้าที่มีลายดอกกาวาวเป็นจีวร ยกเว้นลายดอกพิบูล หรือ ลายรี้วของจีวรแพร

ประตูประบรมหาราชวัง

ประตูประก่าแพงพระบรมมหาราชวัง สร้างในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เป็นประตูเครื่องยอดไม้ทรงมณฑปซ้อนสามชั้น ทาดินแดง เช่นเดียวกับประตูพระราชวังที่กรุงศรีอยุธยา จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เปลี่ยนแปลงยอดเครื่องไม้เป็นก่ออิฐถือปูน เป็นแบบซุ้มทรงฝรั่ง ปัจจุบันประตูคังกล่าวเหลืออยู่เพียงบางแห่ง เช่น ที่ประตูรัตนพิศาล ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เปลี่ยนประตูจากทรงฝรั่งเป็นทรงปรางค์ เช่น ประตูวิมานเทเวศร์ ประตูวิเศษไชยศรี ประตูมณีนพรัตน์ ประตูสวัสดิโสภาย ประตูเทวพิทักษ์ ประตูศักดิ์ไชยสิทธิ์ ประตูคังกล่าวแม้จะเป็นทรงปรางค์แบบไทย แต่ประกอบด้วยซุ้มบันแถลง โดยเลียนเครื่องยอดทรงมณฑป ลดชั้นองค์ระฆังยอดใส่ปรางค์แทนที่จะใส่หมและบัวกลุ่ม นับว่าเป็นทรงปรางค์อีกแบบหนึ่งที่แปลกออกไป ส่วน ประตูศรีสุนทร ทำเป็นทรงปรางค์ มีบันแถลงใหญ่ ที่สันบันแถลงใส่บราลีแบบบราลีปักยอดปราสาท เป็นบราลีแบบปรางค์

ภาพประตูพระบรมมหาราชวังและป้อมปราการ

ภาพประตูพระบรมมหาราชวังและป้อมปราการที่ปรากฏในงานจิตรกรรม

นับว่าเป็นประตูที่แปลกอีกประตูหนึ่ง และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประตูวังได้เปลี่ยนเป็นประตูยุคแบบใหม่เพียงประตูเดียว คือประตูเทวาริรมย์ ซึ่งอยู่ทางด้านตะวันตก ยอดประตูแห่งนี้ได้เปลี่ยนจากประตูหอรบเป็นประตูยอดคิโนคราวเดียวกันกับประตูสามยอด

ประตูชั้นนอกของพระบรมมหาราชวังมีทั้งหมด ๑๒ ประตู เรียงลำดับจากด้านตะวันตกของกำแพงพระบรมมหาราชวัง เวียนขวา (ทักษิณาวรรต) ดังนี้

ประตูวิมานเทเวศน์ ประตูวิเศษไชยศรี ประตูมณีนพรัตน์ ประตูสวัสดิโสภာ ประตูเทวาพิทักษ์ ประตูศักดิ์ไชยสิทธิ์ ประตูวิจิตรบรรจง ประตูองนคารักษ์ ประตูพิทักษ์บวร ประตูสุนทรพิศา ประตูเทวาริรมย์ ประตูอุดมสุคารักษ์

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. กลุ่มอนุรักษ์งานจิตรกรรมประติมากรรม กองโบราณคดี (๒๕๕๘).

อนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังใน พระอุโบสถ วัดธรรมิการาม อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรี.

อัครสำเนา

จิตรกรรมฝาผนัง. (๒๕๖๑) [ออนไลน์] เข้าถึงได้จาก <http://www.th.wikipedia.org/wiki> (๑๐ มีนาคม ๒๕๖๑).

จิตรกรรมไทย. (๒๕๖๑) [ออนไลน์] เข้าถึงได้จาก <http://www.th.wikipedia.org/wiki/๑๐> มีนาคม ๒๕๖๑).

จิตรกรรมไทย. (๒๕๖๑) [ออนไลน์] เข้าถึงได้จาก <http://www.thailandsworld.com/th/thailand-thai-art/thai.../index.cfm> (๑๐ มีนาคม ๒๕๖๑).

จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์. (๒๕๕๘) จิตรกรรมไทยประเพณีสมัยรัตนโกสินทร์ ใน ศิลปกรรมล้ำค่าสมัย รัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

ลักษณะรูปแต้มวัดไชยศรี. (๒๕๖๑) [ออนไลน์] เข้าถึงได้จาก <http://www.media.kkzone๑.go.th/do๕๓/index.php?...> (๑๑ มีนาคม ๒๕๖๑).

วัดธรรมิการาม. (๒๕๖๑) [ออนไลน์] เข้าถึงได้จาก <http://www.th.wikipedia.org/wiki/๑๐> มีนาคม ๒๕๖๑).

เสมอชัย พูลสุวรรณ. (๒๕๖๘). สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๔. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สมชาติ มณีโชติ. (๒๕๖๑). จิตรกรรมฝาผนัง. [ออนไลน์] เข้าถึงได้จาก [http://www.finearts-psdg.com/n/Portals/๐/PDF/ac.๒\(ch.๑\).pdf](http://www.finearts-psdg.com/n/Portals/๐/PDF/ac.๒(ch.๑).pdf) (๑๑ มีนาคม ๒๕๖๑).

จัดพิมพ์เผยแพร่

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี

ที่ปรึกษา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์จินตนา เวชมี

ผู้ช่วยศาสตราจารย์วีไลวรรณ ฉ่ำพิรุณ

อาจารย์เชาวนาท เฟ็งสุข

นายธีรสินทร์ กิ่งจำปา

อธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี

ผู้ทรงคุณวุฒิประจำสำนักศิลปะและวัฒนธรรม

ผู้ทรงคุณวุฒิประจำสำนักศิลปะและวัฒนธรรม

ผู้ทรงคุณวุฒิประจำสำนักศิลปะและวัฒนธรรม

ผู้ดำเนินการ

ผศ.ดร. จุติรัช อนุกุล

อาจารย์ภาคภูมิ เฉลิมวัฒน์

อาจารย์ณฤทธิ ประจงแต่ง

นางสาวสมคา วินิจำจร

นางสาวณัฐธวัชรัตน์ ดอกไม้งาม

นางสาวชุติมา อิ่มนิรันดร์

นายสุชาติ อ่อนสันทัด

ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม

รองผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม

รองผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม

หัวหน้าสำนักงานผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม

เจ้าหน้าที่บริหารทั่วไป

เจ้าหน้าที่บริหารทั่วไป

ผู้ปฏิบัติงานบริหาร

ผู้ศึกษาค้นคว้า

ผศ.ดร. จุติรัช อนุกุล

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี

ถ.นารายณ์มหาราช ต.ทะเลชุบศร อ.เมืองลพบุรี จ.ลพบุรี ๑๕๐๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๓๖๑๑ ๓๐๘๖

www.tru.ac.th